

Sasaniler Dönemi Tıbbı

Mahmood Nacmâbâdî

(Çevirenler: Ahmet ALTUNGÖK - Cemal BİLİCİ)

Sâsânîler dönemi tıbbından bahsetmeden önce yazımızın okuyucuları için Sâsânîler dönemi tıbbının daha iyi anlaşılabilmesi için bu döneme ait birkaç noktayı açıklamak istiyorum.

A. Sâsânî Devletinin Teşkili.

Son Aşkânî hükümdarı Dördüncü Erdevan'ın Erdeşir bin Babek (226–240) ile yapmış olduğu savaştan sonra yenilmesiyle İran ülkesi Sâsânî hükümdar silsilesinin ilk hükümdarı olan Erdeşir'in eline geçti. Bu şekilde kendisi Ahemeniş ve Aşkaniler'in varisi olarak Sâsânî devletini kurarak dört yüz yıl boyunca İran'da hüküm süren Aşkanilerin egemenliğine son vermiştir.

226 yılında tahta oturan Erdeşir'in yapmış olduğu taç giyme merasimi Fars eyaletinde bulunan Nakş-ı Rüstem ve Nakş-ı Receb kabartmalarında görülmektedir. Erdeşir iktidarının ilk yıllarında din alanında reform çalışmalarına gitti. Çünkü Partların din anlayışı putperestlikle karışmış durumdaydı. Bunu gerçekleştirmek için İran ülkesindeki Zerdüşst inancında olan herkesi yanına davet etti. Bu şekilde Zerdüştlük diniyle iktidarını daha sağlam hale getirdi. Erdeşir'in iktidarının ilk yıllarındaki icraatları efsanelerle karışık haberlere de dayanmaktadır. Bu haberlerde Erdeşir'in iktidarını sağlamlaştırması ve İran üzerindeki milletlere hâkimiyet kurması Zerdüştlerin kendisini dini konulara vermesi konusundaki teşvikleridir. Bununla beraber bu hükümdar döneminde ülke yönetimi şüphesiz din adamlarının emri altında bulunmaktaydı. Bu din adamları İran medeniyeti ve Sâsânî devleti üzerinde önemli bir rol oynamış ve elimizdeki bilgilere göre hem Erdeşir üzerinde büyük bir nüfuzları vardı ve hem de Zerdüştlüğü yayma noktasında önemli gayretleri olmuştur.

Şekil 143. Pasargaday'da bulunan ve bilinen en eski Ahemeniş kabartması, Büyük Kuroş'un kabartması olarak meşhur olmuştur. (Şiraz Bilgi Merkezi Yayınları Dergisi, No 3)

Bunun neticesinde din adamları oldukça güçlenmiş ve ülkenin bütün alanlarında söz hakkına sahip olmuş ve Erdeşir Ahemenişler dönemi görkemini ülkeye tekrar geri getirebilmiştir. Zerdüş din adamları kendi dinlerini ihya ederken ülkedeki diğer din mensuplarını da takip etmeye ve onları yasaklamaya (Hz. İsa'ya inanan Hıristiyanlar hariç) başladılar ve zamanla Yahudiler ve Hıristiyanlar da bu yasaklama ve kovuşturmada nasibi aldılar. Böylece ülke yönetiminde din damlarının nüfuzu gittikçe belirgin hale gelmeye başladı.

Erdeşir ülke içerisinde iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra komşu ülkelere yani Roma'ya saldırdı. İlk olarak Doğu Roma'ya bir heyet göndererek Anadolu toprakları üzerinde hak iddia etti. Bu heyet Doğu Roma imparatorunun huzuruna çıkıp Erdeşir'in mesajını kendisine iletiler. Fakat imparatorun Erdeşir'in bu iddiasını reddetmesi neticesinde iki ülke arasında savaş başladı. Erdeşir'in bu tavrı imparatorla arasının açılmasına sebep olduğu ve bu kavga kendisinden sonra halefleri döneminde de devam etti.

Şekil 144. Antik İstahr kenti kalıntılarının haritası (Şiraz Bilgi Merkezi Yayınları Dergisi, No, 3)

Yukarıdaki yazılardan da anlaşılacağı üzere bu bölümde İran tıbbının İran ve Roma arasındaki çekişmelere göre şekil alacağını göreceğiz. Küçük Asya ve Mezopotamya'daki bölgelerin ve şehirlerin elden ele geçmesi, her iki devletin birbirine galip gelme çabası, ilk olarak Asya'daki çatışma bölgelerindeki ilmi merkezlerin ne şekil karışmasına sebep olmuştur. İkinci olarak bu merkezler hangi gurupların ne tür saldırılarına maruz kalmıştır. Üçüncü olarak bu merkezlerin Sâsânî medeniyeti ve İslam medeniyeti üzerinde ne gibi etkileri olmuştur. Bu makalenin konusu Bağdat ilmi merkezlerinin açılmasından önce İran'da bulunan tıbbî ve ilmi merkezlerin durumundan bahsedeceğiz.

Şekil 145. Birinci Erdeşîr. (İran Tarihi, Sir Persi Sykes, Cilt 1)

Erdeşîr döneminde tıp tarihi açısından dikkate değer bir olay göze çarpmamaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Erdeşîr din adamları sınıfına mensup birisi olduğu için yapmış olduğu çalışmalar daha çok dini öğretilerin talimi ve Zerdüştlük dininin yayılması noktasında olmuştur. Aynı şekil din adamlarının emriyle Partlar döneminden kalma tapınaklar imha edilerek Yunan felsefesi ortadan kaldırılmaya çalışıldı ve Aristo felsefesinin İran'daki varlığı azaldı. Sâsânî devletinin kurulmasında din adamlarının önemli bir rolü vardı ve bu dönemde aşağıda belirteceğim gibi kendi aralarında farklı rütbelere sahiptilerdi.

Şekil 146. 1. Erdeşîr'in yeni sivil sikkesi. (Sâsânîler döneminde İran, Prof. Artur Kristensen)

Mobadan-ı Mobadan bütün din adamları tabakasının reisi idi. Hirbezan-ı Hirbez İslam sonraki dönemdeki kadiu'l-kudatın aynıydı. Mobadlar ve hirbezler bunlardan daha aşağı tabakadaydılar. Bunların dışında ateşin bekçiliğini yapan, adaklara bakan, hûm bitkisini hazırlayan, ilahi söyleyen ve dini ayinleri yöneten din adamları da bulunmaktaydı. Maglar da genellikle ateşin bekçiliğini yaparlardı. Erdeşîr oğlu Şapur'a uzun nasihatlerde bulunmuş olduğu bir vasiyetnamesi bulunmaktadır. Bu çok uzun ve ilginç buyruklar Sâsânî Hanedanının geleceği ve hükümetin hayatta kalmasıyla ilgili konuları ihtiva etmektedir ve bu vasiyetin en önemli vurgularından bir tanesi Erdeşîrin söylediği şu sözlerdir; “Din ve saltanat birbiriyle barışık hale getirilebilir”. Firdevsi, Erdeşîr'in Şapura yaptığı tavsiyeler hakkında Şehname'de bir takım şiirler yazmıştır.

Erdeşîrin oğlu I. Şapur (241–272) devletin başına geçince *şehansab* lakabı edinen babasının aksine bu lakapla yetinmeyerek kendisini ondan daha fazla bir şekilde vasıflandırdı. Kendisi Miladi 260 yılından sonra Romalılar

üzerine saldırdı. Romalıları yendi ve Roma imparatoru Valerianusu (Valerianos) esir edip İran'ın başkentine getirmesi Sâsânî hükümdarlığına büyük bir görkem kattı ve halk içerisinde çok büyük bir etki yarattı.

B) I. Erdeşîr devri:

Şekil 147. I. Erdeşîr dönemine ait bir sikkenin arka yüzündeki bir ateşdan. (Sâsânîler Döneminde İran, Artur Kristensen)

Şapur ne zaman ata binmek istese ayaklarını Valerianus'un omzu ve sırtı üzerine koyarak ata biniyordu ve bu durumu gösteren taş kabartmalar hala mevcuttur. Şapur, Valerianus'u Cündişapur'a getirmişti. Roma imparatoru bu şehirde esaret altında öldü.

Şekil 148. Niasar Kashan'da Sâsânî Ateş Tapınağı (Mazdaizm ve Fars Edebiyatı, Doktor Muhammed Muin).

Cüdişapur şehri Antakya'nın fethedilerek ele geçirilmesinden sonra İran hükümdarları tarafından inşa edilmiştir.

Şekil 149. Şapur ve Valerianus (Sir Persi Skyes, İran Tarihi C. 1).

Şapur Antakya'nın fethinden sonra Yunanlar da dâhil olmak üzere ülkenin bazı sakinlerini getirip günümüz Suşter yakınlarında bir şehir kurarak ismini de "Şapur'un Antakya'dan daha güzel şehri" anlamında Vande vü Şapohr (Veh-Andev-Shapor) olarak koymuştur. Günümüzde ise Cüdişapur şehri şeklinde bilinmektedir. Burası daha sonraları İslamiyet'ten önce çok büyük tıp merkezi haline geldi (Geniş açıklaması daha sonra gelecek).

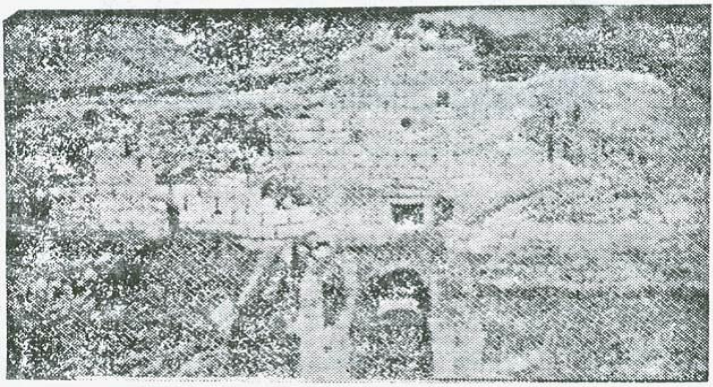

Şekil 150. 1. Şapur'a ait gümüş kap (İran Sanatı Şaheserler Kitabı, Prof. Artur Abham Pop)

Şapur eski İran dilini, kitaplarını ve Avesta dinini canlandırmak amacıyla İran'dan Yunanistan'a ve Hindistan'a giden tıp, astronomi, coğrafya ve sanatla ilgili kitapları toplatıp düzenletti. Bilim dalları arasında İran hükümdarlarının en çok tıpla ilgilendikleri görülmektedir. I. Şapur döneminin en önemli olaylarından biri de Mani'nin ortaya çıkmasıdır. Kendisi peygamberlik iddiasında bulunarak yeni bir din ve yeni bir yol getirdi. Bir müddet dinini tebliğ etti ve kendine bazı taraftarlar buldu. Mani tıp bilimiyle de ilgilenmekteydi. Şapur'un hasta olan küçük çocuğu için Mani'den yardım istemesi ve çocuğun babasının kucagında ölmesi konusu meşhurdur. İbn-i Nedim "El-Fihrist" adlı meşhur kitabında Mani'nin ilk hutbesini Şapur'un tahta oturduğu günkü törende gerçekleştirdiğini söyler.

Başlangıçta Şapur, Mani ve taraftarlarına serbestlik tanıyarak onlarla beraber oldu. Mani, kendisi sık sık Sâsânî hükümdarlarına savaşlarda eşlik edip kendi kitabı Şahpuregan'ı da bu hükümdarın adına yazdı. Ama Şapur ömrünün sonlarında Mani ile ters düşer ve onu İran'dan kovar. Şapur'dan sonra yerine oğlu 1.Hürmüz geçer (MS. 282–283).

Mani rahiplerin karşısında direnebiliyordu ama Hürmüz'ün ölümünden sonra yerine geçen I. Behram (Vehram, MS 276–283) Mani'yi Zerdüşht rahiplere teslim etti. Mani için bir tartışma meclisi oluşturularak Zerdüşht din adamları reisi ile Mani arasında münazara tertip edildi. Bu münazaranın ardından Mani tutuklanarak zindana atıldı. Mani'ye zindanda şiddetli bir şekilde işkence yaptılar. Onun, diri diri derisini yüzerek içerisine saman doldurarak kendisini öldürdüler. Daha sonra Cündişapur kapılarından Mani kapısı adı verilen şehir kapısına Mani'yi astılar.

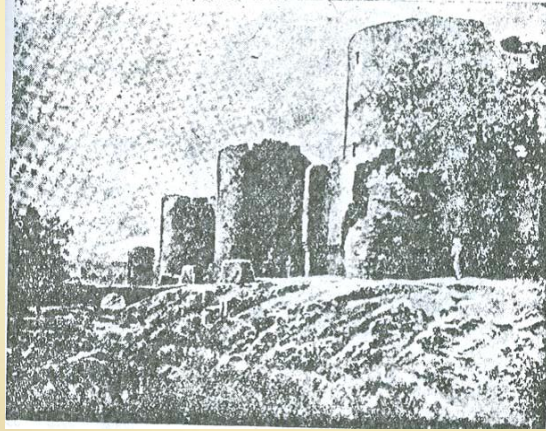

Şekil 151. Şapur şehrinin ateş tapınağı. (Sâsânîler Döneminde İran, Prof. Artur Kristensen)

Şekil 152. 1. Şapur sikkесinin arka yüzeyinde bulunan bir ateşdân. (Sâsânîler döneminde İran, Prof. Artur Kristensen)

Mani'den sonra yerine öğrencisi Sisin (Sisinos/Sisinnios) geçti. Bilmek gerekir ki Mani Zerdüş'tün, Buda'nın ve Mesih'in peygamberliğini kabul etmekteydi. O, Mesih'in çarmıha gerilmediğini onun yerine çarmıha gerilenin, onun muhaliflerinden birisinin olduğuna inanıyordu. Yukarıda anlatılan olay bize Zerdüş't rahiplerinin, Sâsânî hükümdarları üzerinde nasıl bir nüfuzları olduğunu apaçık bir şekilde göstermektedir.

Şekil 153. Diyarbakır Surları. (İran Tarihi, Sir Persi Skyes)

Bütün bu koşullarda Sâsânî hükümdarları Mani'ye bazen dost bazen de düşman oldular. Bu cihetle diğer Sâsânî hükümdarları döneminde ortaya çıkan ve peygamberlik iddiasında bulunan kimselerle bunlara şiddetli bir şekilde karşı çıkan Zerdüş't dinine mensup ruhaniler ile bu peygamberlere inanan sosyal sınıflar arasındaki ihtilaflar ve bu ihtilafların dışında durmaya çalışan hükümdarların tutumları ile bu mücadelelerin bilimsel çalışmalara olan

etkisi, tıp bilimi bunların başında gelmektedir, incelenmeye çalışılacaktır. Öyle görünüyor ki Sâsânî hükümdarları kendilerini bu taassup ve donukluğun dışında tutmaya çalışmaktaydılar. Bundan dolayı bu dönemlerde tıp bilimi çok büyük ilerlemeler kaydedebilmişti.

I. Şapur'dan sonra Sâsânî hükümdarlarından II. Hürmüz'ün de (Miladi 301–309) ismini burada kısaca anmamız gerekmektedir. Çünkü kendisi fakirler ve muhtaçları korumak amacıyla adalet mahkemesi kurmuş; Yunan kültürüne ilgi göstermiş ve bu yüzden ruhbanlar onun hükümdarlığa seçilmesine razı olmamışlardır. Bundan dolayı Zerdüşt ruhanileri Hürmüz'ün daha doğmamış çocuğunu hükümdar olarak seçmişlerdir ki bu hükümdar II. Şapur'dur.

Şekil 154. II. Şapur'a ait pişmiş kil üzerine kireç emaye edilmiş 45 cm yüksekliğindeki yarım büst (Şikago Doğa ve Tarih Müzesi, İran Şaheserler kitabı, Prof. Artur Abham Pop)

C) İkinci Şapur ve Sonrası

İkinci Şapur'un (Sâsânîlerin güçlü kralı Zülektaf) kendisi, Roma imparatoru Konstantin'in çağdaşıydı. Oğlu İran ile Romalılar arasındaki bir savaşta eziyet ve işkenceye maruz kalmış ve daha sonra idam edilmiştir. Bu olayın etkisi ve daha birçok sebepten dolayı İran ile Roma arasında çok sayıda savaş meydana gelmiştir. Şapur, İmparatorluğunun sınırlarını Dicle nehrine kadar genişletti. MS. 359 yılında Mezopotamya toprakları ele geçirildi fakat Diyarbakır kuşatmasının uzun sürmesi bu savaşta İranlıların yenilgisiyle sonuçlandı. Ama daha sonra MS 337 yılında Konstantin'in ölümünün akabinde başa geçen Julien, karşısında İran gibi çok güçlü ve inatçı bir devletin olduğunun farkına vardı.

Kendisi MS. 363 de Antakya'dan İran tarafına geldi ve bazı şehirleri ele geçirerek Tisfun'a doğru ilerledi. Büyük İskender'e özenerek İran'a girmek istedi ama Şapur bir hileyle ona bir adamını göndererek onu Sâsânîlerin yazlık başkentine (Sâsânîler yaz aylarında Tisfun'da kış aylarında Hemedan'da ikamet etmekteydiler) yönlendirdi.

Bu adam Julien'in yanına gelerek ona İran içlerine girmesini önerdi ve Julien de kabul ederek ilerlemeye devam etti. Bu kılavuz onu yarı yolda bırakıp firar edince, Julien yolunu kaybederek ne yapacağını şaşırды ve genç yaşında orada öldü (Julien MS. 363'te öldü).

Şekil 155. Büyük Şapur (İran tarihi, S. P. Sykes)

Kendi halefi Jovien, geri çekilmeyi tercih ederek İran ile antlaşma yaptı. Bu antlaşma sonucunda ele geçirilen şehirler ve beş eyalet İranlılara geri verildi ve bu başarısızlık Doğu Roma imparatorluğunun çöküşünü hızlandırdı. Şapur yaklaşık 70 yıl hükümdarlık yaptı ve Galerius ile Vallentin arasındaki Roma İmparatorları döneminde hükümdarlık yaptı.

Şekil 156. İkinci Şapur'un Geyik Avı (Linel Lavastin)

Bu dönemde sonuç olarak İran ile Roma arasında yapılan savaşlarda sınır boylarındaki topraklar sürekli olarak el değiştirerek bir takım gelişmelere

yol açtı. Bu gelişmelerden bazıları ticaret ve alışveriş noktasında olmuştur. Fakat hepsinden daha önemlisi iki ülke insanları arasındaki bilimsel ilişkilerdir ki bunların içinde tıp biliminin önemli bir yeri vardır. Bütün bu ilişkilerin önemli meyvelerinden biri de Nesturi bilim adamlarının İran'da etkin hale gelmeleri, Doğu Roma biliminin İran'da yayılması ve Nesturilerin İranlılar ile bilimsel alanda işbirliği yapmalarıdır. (Nesturiler Sami ırkına mensup olup günümüzde Hıristiyanlığın çok küçük bir koldur. Bu konudan makalede yer yer bahsetmiş olacağız).

Şekil 157. İkinci Şapur'un heykeli (Bu heykel devriliydi. Yirminci yüzyılın sonlarında Fars şehri Kazrun'da, Şapur mağarası önünde düzenlenen özel bir törenle yerine dikilmiştir.)

Şapur döneminin önemli konularından birisi de Hıristiyanların kovuşturulması ve baskı altına alınmasıdır. Konstantin'in Hıristiyanlık dinini kabul etmesinden sonra İran'daki Hıristiyanlar Doğu Roma İmparatorluğuna yakınlaşmaya başladılar. Bu yakınlaşma İran hükümdarları ile Roma imparatorları arasındaki ihtilaflardan birini teşkil ediyordu ve bu ihtilaflar bazen şiddetleniyor ve bazen de azalarak yerini sessizliğe bırakıyordu.

Konstantin Şapur'a gönderdiği bir mektubunda bunlara atıfta bulunarak: "...bu mektubu size yazmamın amacı şudur ki duyduğuma göre İran'ın en önemli noktaları bu sınıfın (yani Hıristiyanların) elindedir ve ben bundan dolayı çok mutluyum (Sâsânîler döneminde İran Tarihi S. P. Skyes C. 1). Bundan dolayı farklı dinlere inanan azınlıkların Sâsânîler dönemi İran'ında ülke işleri ve aynı şekil bilimsel faaliyetler üzerinde nasıl etkili olduklarını daha iyi anlıyoruz.

Şekil 158. Fars'ta bulunan Nakş-ı Rüstem. Sağ tarafta duran Anahita elinde tuttuğu iktidar tacını hükümdar Nersi'ye takmaktadır. (Resmin üstündeki yazı –Texier, Yaşlar, C. Pürdavud)

Aynı şekil Birinci Yazdücerd (Yezdücerd-i esim veya günahkâr 399–420/21) döneminde Hıristiyanlara karşı iyi bir tutum sergilenmişti. Mezopotamya başpiskoposu Maruta bir Roma heyeti ile birlikte İran'a gelerek İkinci Teodosyus'un tahta geçtiğini Yazdücerd'e bildirdiler. Adı geçen piskoposun Yazdücerd'in hastalığına şifa bularak İran hükümdarının Hıristiyanlara bakış açısını değiştirmesine vesile olmuş ve MS. 409 yılında ferman yayınlayarak ülkedeki bütün Hıristiyanlara özgürlük tanımış ve onların kilise yapmalarına izin vermiştir. Bu olay zerdüş ruhbanların tepkisine neden olmuş ve Zerdüşterler ona *günahkâr* lakabını takmışlardır.

D) İran ve Roma ilişkileri:

Daha önce zikredildiği gibi Sâsânî devletinin Erdeşîr tarafından kurulmasından sonra Zerdüş ruhbanların devlet üzerinde kurdukları nüfuzun yanında, Romalılar ve İranlılar arasındaki çekişme asırlar boyu devam etti. Sâsânîlerin takip ettikleri politika Ahemeniş devrindeki güç ve ihtişama ulaşmaktı. Bu bakımdan iki ülke arasında mücadele başladıktan sonra bazen İranlılar bazen de Romalılar galip geldiler. Bu mücadelelerin sonunda şehirler ve sınır toprakları sürekli el değiştiriyordu ve doğal olarak bilim merkezleri de yenilen ülkenin egemenliğinden çıkıyordu. Bu bilim merkezlerinin bilginleri ve hocaları daha çok İran'a sığınıyor ve İran hükümdarları onları çok iyi ağırıyorlardı. Üstelik bu bilim adamlarının çoğu Hıristiyan'dı. Bazı Sâsânî hükümdarları onlar için dini özgürlük tanımışlardı. Bunun yanında, Antakya'nın 1.Şapur'un eline geçmesi ve bu şehrin insanların çoğunun esir edilmesi. Roma imparatoru Valerianus'un yenilerek, esir düşmesi ve Şapur'un

onları İran'ın merkezine göç ettirerek onlara Cündişapur şehrini kurması sonucunda burada İslamiyet'ten önce İran'da büyük bir bilim merkezinin oluşmasına katkı sağlamıştır.

İranlılarla Romalılar arasındaki bir diğer anlaşmazlığın nedeni ise Ermenistan topraklarıydı ki bu mesele iki ülke arasındaki ilişkilerde büyük bir rol oynuyordu. Çünkü Ermeniler Hıristiyan dinine mensuptu ve kendileriyle aynı dini paylaşımlarından dolayı Roma imparatorluğuna eğilim gösteriyorlardı (Büyük Konstantin de Hıristiyanlığı kabul etmişti). İran ile Romalılar arasındaki savaşta bunlar daha çok Romalılara yardım ediyorlardı. Bu konuyu Aşkaniler döneminde İran'da tıp bilimi konusu içerisinde görmüştük. Ama yaklaşık olarak çoğu Sâsânî hükümdarlarının döneminde İranlılarla Romalılar arasında savaş devam etmiş bu savaşta bazen zafer İranlıların ve bazen de Romalıların olmuştur.

5) Zerdüştlük'ün Dışındaki İran Dinleri

Belirtildiği gibi dini otorite Sâsânî Devleti üzerinde olağanüstü bir güç sağlamış, hükümetin kaderi üzerinde etkili olmuştur. Hatta ne zaman din adamları, savaşçılar ve *debir* sınıfı arasında bir problem olursa başrahip hemen sorunu çözüyordu. Bu olay Zerdüşt ruhbanların ülke işlerine ne ölçüde müdahale ettiklerinin tespiti açısından çok önemlidir.

Bu ruhaniler ülke içinde insanların kurtuluşu ve mutluluğu için mücadele ettiklerini iddia ediyorlar; ülke dışında ise dini yaymakla uğraştıklarını söylüyorlardı.

Şekil 159. Sâsânîler döneminde İran haritası. (Sâsânîler Döneminde İran, Prof. Artur Kristensen). Bu haritanın üzerindeki Farsça sözcükler kitabın yazarına aittir.

Hıristiyanların Sâsânî hanedanlığının kuruluşunun başlangıcında önemli tebliğ merkezi antik Suriye'nin kuzeyi, Küçük Asya'nın güneyinde ve Fırat nehrinin kenarındaki Reha (Orpa-Edessa) şehriydi ki Romalılar ile İranlılar arasındaki savaşların sonucunda şehirlerin el değiştirmesiyle bu sınır

şehrindeki göçmenlerin çoğunluğunu Hıristiyanlar teşkil ediyordu. Hıristiyanlık anlayışını yavaş yavaş Ermenistan, Kürdistan, Hulvan ve Susa gibi benzeri şehirlerde yaymaya başladılar.

Susa'da İran hükümdarlarının himayesinde bulunan bir Hıristiyanlık piskoposluğu vardı. Doğu Roma imparatorluğun resmi dini Hıristiyanlık olmadan önce İran Hıristiyanları tam bir rahatlık içindeydiler. Fakat Roma imparatoru Konstantin Hıristiyanlık dinini kabul edince İran sınır boylarında yaşayan bu insanlar bir de baktılar ki bu güçlü devletle dindaş olmuşlardır. Bundan dolayı Doğu Roma imparatorluğuna eğilim göstermeye başladılar. Bu olay Sâsânîler döneminde devletin en önemli sorunlarından birini teşkil etmeye başladı. Aslında İranlarla Romalılar arasındaki savaşların nedenlerinin çoğu bu Hıristiyanlarla Ermeniler oluşturmaktaydı. Bunlar iki ülke arasındaki savaşta galip ve mağlup tarafı belirlemede önemli bir rol oynuyorlardı. Doğu Roma imparatorluğunda bilim adamlarıyla hükümdarlar arasında da benzer bir mezhebi ihtilaf yaşandı ki bunun doğrudan sonucu olarak tıp bilimi ülkemize intikal etti ve bu olay tıp açısından büyük bir devrim oluşturdu.

İranlılar ile Hıristiyanlar arasında çıkan anlaşmazlıklar ile ilgili yeterince kanıt ve örnekler vardır. Burada kısaca birkaç hadiseye değineceğiz. İlk kez Sâsânî hükümdarı İkinci Şapur döneminde bir olay gerçekleşti. Şapur, Arami ülkesi varislerine sert bir mektup göndererek Simon Sebai (Simon Barsabbe) diye adlandırılan Hıristiyanların liderini tutuklamasını isteyerek; Hıristiyanların ödediği haraç ve vergilerin iki katına çıkarıldığına dair mektubu imzalayınca kadar onu hapisten çıkarmamasını istedi. Simon İran hükümdarının emrini yerine getirmektense hapiste kalmayı tercih etti. Simon'un isyan edip ülkenin varlığını aynı dine mensup olduğu Roma kayserine teslim etmek istediği haberi Şapura ulaşınca Şapur sinirlendi ve bunun sonucunda Hıristiyanlar takibat altına alındılar. Bu takibat Miladi 339 yılından Şapur'un ölümüne kadar devam etti (Şapur'un ölümü miladi 380'dir).

Diğer bir olay Miladi 362'de, Fenek (Phenek) Şehrinin piskoposu Helidor'un (Heliodore) dokuz bin kişiden fazla bir grupla isyan etmesi ve bu isyan sonucunda Huzistan'a sürülmesidir.

Şekil 160. Nakş-ı Rüstem’de tapınak resmi (İran Tarihi, Sir Persi Sykes).

Birinci Yezdücerd döneminde (399–420/21) daha önce zikredildiği gibi İran ile Roma arasında barış yapıldı. Meyafarkat veya Meyyafarrikin (Martyropolis) piskoposu Marusa (Maruta) başkanlığında bir Doğu Roma heyeti İran sarayına gelir. Tahrip olan kiliseleri yeniden yapma, zindandaki Hıristiyanları serbest bırakma, İran Hıristiyanlarının papası (büyük halife) olarak kabul edilen Seleukeia (Tisfun) piskoposunu özgür hale getirme gibi konuları görüşür.

Bu şehirde oturma ve Beyt Lapat, (Cündişapur) Huzistan, Nusaybin, Erbil, Beyt Suluh (Kerkük) ve Mishan Pratta birer temsilci ya da naip bulunması konusunda anlaşma yaptılar ve böylece Hıristiyanlar özgürce dini faaliyetlerine başladılar. Ama bu rahatlık geçici oldu. Hıristiyanlar bazen Roma imparatorların teşvikleri bazen kendi rahiplerinin tahrikleri ve bazen de Sâsânî hükümdarlarının beklentileri çatışmaya neden oluyordu. Bu çatışmalardan bazen İranlar bazen de Romalılar galip geliyordu ve İranlar galip geldikleri zaman Hıristiyanların kiliselerini yakma, zulüm, işkence ve hatta katliamlar gibi türlü eziyetler yapıyorlardı. Romalılar galip geldiklerinde aynı eziyetleri onlarda İranlılara yapıyorlardı. (Bu süreç Hüsrev Perviz döneminin başarısızlığının bir sonucu olarak kalmıştır).

Ama İranlılar ile Hıristiyanlar arasındaki ihtilafların sonucunda İran Hıristiyanları bağımsız olarak kaldılar ve Bizans’a bağlanmadılar (Miladi 471). Sâsânîler döneminde sürekli devam eden Zerdüşter ile Hıristiyanlar

arasındaki ihtilafların dışında, İran'daki Hıristiyanlar zamanla İran dışındaki Hıristiyanlarla da ters düştüler ve Ermenistan Hıristiyanları ile İranlılar arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Hile ve aldatmacayla görünüşte Hıristiyanlıktan başka bir dine yani Zerdüştlüğe inanıyorlardı fakat yürekten Doğu Roma imparatoruna bağlıydılar.

Diğer bir ihtilaf konusu ise Nesturiler ile Yakubiler arasındaki Mesih anlayışydı. Birinci gurupta olanlar Hz İsa'nın iki ayrı özelliğe (beşeri ve ilahî) sahip olduğuna inanmaktaydılar. İkinci gurupta olanlar ise bu iki özelliğin Hz. İsa'nın zatında birleştiğine (Monophysites) inanmaktaydılar. Bu ve bunun gibi farklılıklar ile aynı şekilde Nesturilerle Doğu Roma İmparatorluğu taraftarları arasındaki anlaşmazlıklar tamamen ülkemizdeki tıp biliminin lehine olmuştur.

Burada belirtmek gerekir ki Yakubiler ile Nesturiler arasındaki problemler sadece bazı Sâsânî hükümdarlarının dönemlerinde gerçekleşen birtakım olaylardan ibarettir. Şunu da söylemek gerekir ki bu olayların ülke siyaseti üzerinde etkisi de bulunmaktaydı. Buna ek olarak ülkedeki bilim ve tıp çalışmaları üzerinde de etkileri bulunmaktaydı. Miladi 504 ya da 505 yılında Hüsrev Perviz tarafında Hıristiyanlar için bir encümen oluşturuldu ve bu encümenliğin başına bir papa (catholicos) seçildi. Papa olarak seçilen bu adam Seleukeia, Hıristiyan misyonerlerinden birisi olan Kergar (Gregoire) adı verilen birisiydi. Bu kişi 608 ya da 609 de ölünce Hıristiyanlar birkaç yıl papasız kaldılar.

Şekil 161. İbn-i Sina'nın hayali tasviri (Türkiye Matbuatından)

Hüsrev Perviz, Nesturilerden herhangi birinin papalık makamına seçilmesine izin vermiyordu. Çünkü Yakubi bir doktor olan Gabriel ve Hüsrev'in eşi Şirin'in kilise üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. Bu yüzden bu iki gurup; Nesturiler ile Yakubiler arasında yeniden Hz. İsa'nın tek yaratılışa mı yoksa çift yaratılışa mı sahip olduğu konusunda tartışmalar başladı. Nesturiler İran'ın önde gelen ailelerinden Mihran Geşnesb'i kendi saflarına çekip Givergis (Giwargis) adıyla kendisini vaftiz ettiler. Bu kişi Nesturileri destekleme konusunda çok çaba gösterdi. Fakat Gabriel, Yakubi öğretisine sahip olan birisiydi ve zamanla Givergis'i Zerdüştlük dinini terk etmek ve dinden çıkmakla suçladı ve çok geçmeden hükümdar kendisini mahkûm ederek çarına gerdi.

Bunun yanında İkinci Hüsrev döneminde ne yazık ki Zerdüştlük din adamları Yakubiler ve Nesturiler arasındaki anlaşmazlıklardan istifade edemediler. Gabriel'den sonra bir Nesturi olan Yezdin hükümdara yanaştı ve ondan ziyadesiyle yakınlık buldu. Kendisi Nesturiler için halife olarak seçilmek niyetindeydi. Yine bu sırada Herakleios döneminde Bizanslıların İran'a saldırıları başladı. Bunun sonucunda İran'da, Hıristiyanların işleri daha da kötüleşmeye başladı. Hüsrev'in, Romalılar ile savaş yapıldıktan sonra kendisine fetih nasip olursa geride hiçbir kilise bırakmayacağına ve ülkesinde hiçbir şekilde çan sesi duyulmayacağına dair yemin ettiği rivayet edilmiştir. Kendisinin emriyle Yezdin asılarak idam edilir ve karısına ise işkence yapılır. Bu olay Hüsrev'in tahtan indirilip katledilmesine neden olan bir isyana sebep oldu ki bu girişimin öncülerinden biri de Yezdin'in oğlu Şemta idi.

Hüsrev Perviz döneminde İran Hıristiyanları özgürce hareket edebiliyorlardı, fakat Zerdüştlük dinine mensup kimseleri kendi dinlerine davet etmeleri gibi bir hak kendilerine verilmemişti. Çünkü Zerdüştlük dininden dönen insanın katlini vacip olarak kabul ediyordu.

Yukarıdaki açıklamalar her ne kadar biraz ayrıntılı ve belki bir kısmı kitabımızın konusunun dışında ise de o dönemin olaylarını ve Romalıların mezhebi ihtilafları ve bu ihtilafların bilim üzerindeki etkileri için izahı gerekiyordu.

Bu konunun sonunda şunu belirtelim ki İkinci Şapur'un yeğeni gibi İranlılardan bazıları Hıristiyanlık dinini kabul etmişlerdi. Şapur'un yeğeni Hıristiyanlığı seçmiş ve kendisine Süryanca Marseba (Marsabaha) ismini vermişti. Bu kişi daha sonra işkence edilerek ortadan kaldırıldı. Sâsânîler dönemindeki diğer dinler ise genelde Hıristiyanlığın birer şubeleriydi.

Mesaliyanlar (Messalliens) ise bir nevi Hıristiyanların manevi gezgincileriydi ki Hıristiyanların yaşadıkları yerlere girebiliyorlardı. Aslında bu kimseler Hıristiyan dervişlerdi.

Onlardan başka zikretmemiz gereken diğer bir gurup ise Sabiyyin ya da Sabie'dir ki Hıristiyanlar onları Jan-Baptistler ve Araplar ise onları Muğtesile (sürekli kendilerini su ile yıkıyor ve yıkanıyorlardı) diye isimlendiriyorlardı.

Yukarıdaki iki dini fırkadan başka Hıristiyanlık dinine mensup başka kollar daha vardı ama bütün bunları burada zikretmek makalenin çok uzamasına sebep olur. (Bu bölümle ilgili konular için çeşitli kaynaklardan alıntı yapılmıştır).

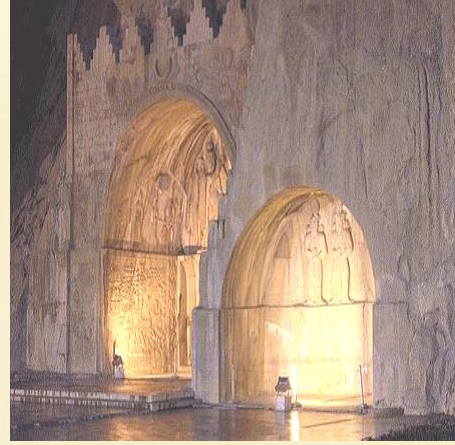
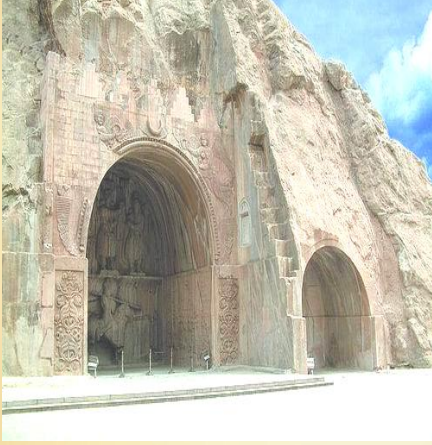
İran'da Hıristiyanların dışında Yahudiler de yaşıyorlardı. Bildiğimiz gibi Kuroş Yahudileri kurtarmış ve onlardan kim İran'da kalmak istiyor ve kim Kudüs'e gitmek istiyorsa onları serbest bırakmıştır. İran'da kalan Yahudiler Huzistan, Hamedan ve İsfahan ve aynı şekilde Semerkant, Buhara ve Afganistan gibi İran'ın doğu bölgelerine gittiler.

İran'daki Yahudilerin merkezi Kaşan ve İsfahan idi. İsfahan'da Yahudi köylerine ve yerleşim yerlerine "Yahudiyye" deniyordu. Birinci Yezdücerd'in Şişendoht adındaki karısı Yahudi ileri gelenlerinden birinin kızıydı.

Bütün bu koşullarda başka dine mensup mütedeyyin insanların mutaassıp Zerdüş rahiplerinin nazarında hiçbir kıymeti yoktu. Bununla birlikte şunu da ifade etmek gerekir ki eski İran'da Yahudiler, (Özellikle Eşkaniler döneminde) Pers ve Med toprakları üzerinde Sura, Pompadisya (Pumpaditha), Seleukeia ve Mahoze (Mahoze) gibi merkezi şehirlere sahiptiler. Yahudiler Miladî birinci asırda Re'su'l-Calut yani Reş Galuta (Rash Galuta) başkanlığında teşkilatlanmışlardı.

Bunun yanında Doğu İran, Afganistan ve Belh'te Buda dini daha yaygındı. İran edebiyatında Nubihar şeklinde adlandırılan Belh şehrinin meşhur tapınağı Buda dinine mensup kimselere ait bir tapınak idi. Bermekilerin atası olan Bermek Belh'teki Nubihar tapınağının hizmetçisiydi. O dönem İran'ın dini mezheplerinden biri de Bih Aferid tarikatıydı. Bu tarikatın başında bulunan kişi Ebu Müslim Horasani döneminde Mah Firuzan'ın çocuklarından birisiydi. Şimdi de Mazdek tarikatı hakkında birkaç kelime söyleyelim. Çünkü bu tarikatın İran tarihi açısından bilim ve tıp alanındaki çalışmalar üzerindeki etkileri önemlidir. Mazdek Sâsânî Hükümdarı

Kabad (Tahta çıkışı 487, azledilmesi 501; ikinci saltanatı 501, 503; ölümü Miladî 531) zamanında peygamberlik iddiasında bulunarak dinini (kendi iddiasına göre) insanlara sundu. Birçok kimsenin kendisine inanması ve taraftarlarının çoğalması sonucunda Kabad da mecbur kalarak ona inanmak zorunda kaldı.

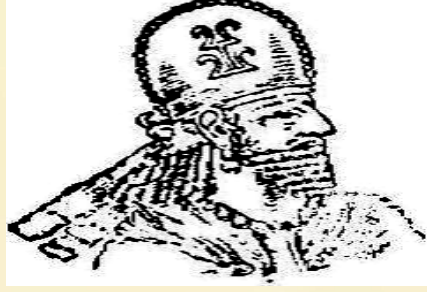

Şekil 162. Kırmanşah yakınlarındaki Tak-ı Bustan.

Kendisi insanlar arasındaki kin ve uyumsuzluğun asıl nedeninin insanlar arasındaki eşitsizlikten kaynaklandığına inanmaktaydı. Bu durumun iki sebebinin de kadın ve maddiyat olduğunu iddia ediyordu. Bu iki faktörün su ve ateş gibi insanlar için erişebilir olması gerektiği düşüncesindeydi. Buna ek olarak kendisi hayvan eti yemekten kaçınılması ve hayvanlara saygı gösterilmesi gerektiğine inanıyordu. İşte bu bakımdan yoksul kesimler ona eğilim gösterdiler. Bununla birlikte Mazdek ve taraftarları uzun bir süre Sâsânî ülkesinin asıl rahatsız edici faktörlerinden birisini oluşturmuştur. Bunlar, Kabad'ın ruhbanlar tarafından tahttan indirilmesine ve daha sonra kendisinin kaçarak Çin sarayına sığınmasına sebep olmuşlardır¹. Mazdek'in kendisine has bir düşünce tarzı ve farklı bir din anlayışı vardı ki bunlar kitabımızın konusu dışındadır. Bu konunun sonunda açıklamamız gereken bazı zaruri meseleler var ki bir yandan Sâsânîler döneminde bu hanedanlığın rahipler tarafından güçlendirilmeye çalışılması ve diğer taraftan sınır boylarındaki şehirlerin sürekli İran ve Romalılar arasında el değiştirmesi ve bunun dışındaki birçok

1 Gerçekte Çin Sarayına değil Akhun sarayına sığınmıştır. (çn)

sebepten dolayı devletin bunlarla meşgul olduğu dönemlerde özellikle İran'da yeni din ve tarikatlar ortaya çıkıyor, diğer taraftan Zerdüşt rahipleri dini gayretlerinden dolayı ortaya çıkan bu dinlerle sürekli kavga halinde olmuşlar ve genel olarak da bu mücadeleleri Zerdüştler kazanmaktaydı. Bu durum Zerdüşt din adamlarının o dönemdeki güçlerini ortaya koymaktaydı.

Şekil 163. Dördüncü Behram dönemine ait yakut bir mühür üzerindeki resim. (İran Tarihi, Sir Persi Sykes)

Ayrıntılı bir şekilde açıkladığımız gibi İran'da Zerdüşt din adamları ile diğer dinlere mensup din adamları arasında çok tartışmalar oluyordu. Bazı toplantı ve meclislerde tarafların kendi dini inançlarının meşrutiyetini kanıtlamak veya diğer dinlerin ibadetlerinde dini özgürlüklerini ispat etmek için karar verilmek istense; bu meclis ve toplantılara katılan İran hükümdarı tartışmaların sonucunda Zerdüşt ruhanilerinin lehine veya aleyhine karar verecek özgürlüğe sahip miydi. Eğer Zerdüşt ruhanilerinin aksine bir karar verecek olsa ya tahttan indirilir, ya teb'id edilir veya itaat etmek mecburiyetinde bırakılırdı.

Yukarıdaki açıklamalarda da görülüyor ki Zerdüştlerin Sâsânî hanedanlığı dönemindeki nüfuzunu ve devlet yönetimine müdahaleleriyle ilgili o kadar çok örnek ve belge var ki bunları ayrıntılı bir şekilde anlatmaya kalkışırsak konu çok uzayacaktır. Zerdüştlerin diğer dinlere mensup din adamlarına galip geldikleri (Enûşirvan ve kendisinin dışında birkaç hükümdar döneminde) bazı dönemler daha olmuştur. (Muhtelif kaynaklar)

2. BAĞDAT ÖNCESİ, İRAN'DA TIP VE BİLİM MERKEZLERİ

Daha önceki bölümlerde belirttiği gibi İranlar ile Yunanlar ve diğer komşu ülkeler arasında kültürel ilişkiler Ahemeniş hükümdarlığı döneminde başlamıştı. Bazı Yunan doktorları Ahemeniş hükümdarlarının saraylarında tıp

ile meşgul oluyorlardı. Birinci Daryuş'un sarayında Demoktes, II. Erdeşîr'in doktoru Denon (MÖ 358–404) ve Katziyasi gibi önemli doktor ve tarihçiler yaklaşık on yedi yıl II. Daryuş'un sarayında yaşamışlar ve aynı zamanda İran tarihi hakkında yazı yazmışlardır.

İskender'in İran'a saldırısından sonra Yunan medeniyetinin İran üzerindeki gücü arttı. Bu istilacı hükümdarın halefleri Yunan bilimlerini işgal ettikleri ülkelerde yaymaya çalıştılar. Selevkoslar (MÖ 311–221) ve Eşkaniler (MÖ 226–248) döneminde Yunan bilimlerinin nüfuzu ve etkisi İran'da yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Bunun yanında Sâsânîler döneminde Hıristiyanlığın ortaya çıkması ve doğu ülkelerinde yavaş yavaş ilerlemesi, İran ve diğer doğu toprakları üzerinde yaşayan Sami topluluklarındaki Yunan medeniyetinin etkisini ortadan kaldırmaya başlamıştır. Burada ekleyelim ki Mezopotamya'da Selevkos krallığının çöküşünden sonra, o zamanlar en önemli şehir merkezlerinden biriside Edessa şehriydi ki putperestlikten kurtulan ilk şehirdir. Raha, Urfa ya da Edessa şeklinde ifade edilen bu şehir Suriye'nin kuzeyinde ve Küçük Asya'nın güneyinde Fırat nehrinin kenarında kurulmuştu ve Yunanistan ile Mısır; İran ile Roma arasındaki kavşakta kurulmuş önemli bir dört yol konumundaydı. Doğu ile batı arasında önemli bir karayoluydu.

Aramilerin Hıristiyanlığı seçmesinden sonra Yunanca olan İncil ve İbranice olan Tevrat Aramca'ya çevrildi ve böylece Aramiler dini ilimlerde kilit konuma ulaştılar. Roma İmparatoru Jovien (Iovianus) II. Şapur'a yenilince iki ülke arasında yapılan antlaşmaya göre Edessa'nın bilimsel canlılığından dolayı bazı bilim adamları Roma'nın elinde olan Edessa'dan; Sâsânîlerin elinde bulunan Nusaybin'e (Nisibis) nakledileceklerdi. Edessa okulunun hocaları Yunanca'yı çok iyi bir şekilde biliyorlardı. Genellikle Yunan tıbbına ait kitaplar ile felsefi, dini ve Hipokrat tıbbına ait el yazmalarına sahip olan bu okulun hocaları bu kitaplar üzerinden tedrisat yapmaktaydılar. Dini taassuplarından dolayı Edessa okullarında Babil ve putperest tıbbının varlığı dışlanmıştı. Öyle görünüyor ki Edessa okulları Miladi 4. yüzyıla kadar geleneksel Yunan tıp bilimini hiçbir eksiklik ve değişikliğe mahal vermeden öğreterek buradaki varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Diğer taraftan Raha okulunun teşkilinden sonra Konstantin Ortodoks Mezhebinin patriği olan Nesturiyus (Nestorios), teslis inancını terk etmesinden dolayı dinden çıkarılmıştır. Raha halkı Nesturiyus'un fikirlerine sahip çıkarak kendisini sahiplendiler. Bundan dolayı Reha okulunda yeni bir

mezhep ortaya çıktı ve bu mezhebin bilim adamları Hıristiyanlığı yaymak işinden Papa ve taraftarlarının nezdinde men edildiler ve dinden çıkarıldılar.

Daha sonra Roma imparatoru Zeno'nun emriyle Reha'daki okulun kapıları kapatıldı. Bu olaydan sonra, yani üniversitenin kapatılmasıyla bu şehrin bilimsel önemi etkisini yitirdi. Bu yüzden Nesturi din adamları Nusaybin'e göç ettiler. Bu okulun hekimlerinin büyük çoğunluğu da Cündişapur'a göç etti. Bu bölümde bahsedilen olayları Cündişapur konusunda tekrar edeceğiz.

Teolojik ve bilimsel ilimlerin önemli iki merkezi olan Raha ve Nusaybin'in durumu kısaca bu şekildedir. Şimdi, İran'da Sâsânîler döneminde Bağdat'tan önce ve hatta dünyada bir ilk olarak kurulan bilimsel ve tıbbi merkezlerin kapsamlı bir açıklamasını yapacağız. Eğer bu bölümün içinde daha önceki konular tekrarlanmışsa bu zorunluluktan kaynaklanmıştır.

Tekrardan Yunan bilimlerinin İran üzerindeki etkisi ve İran'da yeni tıp merkezlerinin kurulması hakkında kapsamlı bir açıklama yapmadan; Bağdat'tan önce İran'da kurulan merkezlerden daha önce kurulan bazı bilimsel merkezler hakkında birkaç satır yazmak gereklidir. Bu merkezlerden biri I. Batlamyus'tan (Ptolemec, 282–323) önce kurulan ve Miladi altıncı ve yedinci yüzyıllara kadar büyük bilimsel hizmetler veren İskenderiye okuluydu. Doğrusunu söylemek gerekirse bu şehir Yunan uygarlığının önemli bir medeni mirasıydı. Birinci bölümde belirtildiği gibi İskenderiye okullarında tıp alanında önemli bilim adamları yetişmiş ve tıp dünyasına çok değerli hizmetler vermişlerdir.

Şekil 164. Nestorius'a ait bir resim (Büyük Hekimler Kitabı, Yazan, Katherina Chopini, Tercüme Muhammet Taki Mayili)

Miladi ikinci ve üçüncü yüzyılda Küçük Asya ve Konstantiniyye’de de büyük şöhrete sahip Bizans (Bizante, Bysance), İzmir ve Antakya gibi şehirlerde önemli bilim merkezleri kuruldu. Bu merkezlerden başka Irak’ın kuzeyindeki Arap bölgesinde; Reha ve Rasulayn arasında kurulmuş ve Sabiilerin merkezi olan Harran şehrinde bir ilim merkezi kurulmuştu ve bunlar burada çok değerli hizmetler vermişlerdir. Diğer bir merkez ise Cezire bölgesinin kuzeydoğusundaki Nusaybin’dir ki buradan daha önce bahsetmiştik. Diğer iki merkez ise Kinnesrin ve Şuş ile son olarak Cündişapur okullarıdır.

Yunan bilimlerinin Reha şehrine nüfuzu Antakya yoluyla olmuştur. Hıristiyanlık dini orada kök salmış ve daha sonra resmîyet kazanmıştır. Sâsânîler döneminde bazı İranlılar Hıristiyanlık dinini kabul etmişlerdir. Bu okulda Hıristiyanlık dinini kabul eden İranlılar Mezopotamya kiliseleri arasında şöhrete haiz idiler. İranlı Hıristiyan bilim adamlarından bazılarının kitapları buradaki bilim adamları vasıtasıyla Süryanca’ya çevrilmiştir.

Urfa Şehri sonraları Hicri 4. yüzyılda yeni İran okulları (ecole des perses) ismiyle büyük bir şöhrete kavuştu. Bu okulların bu isimle adlandırılmasının sebebi bu okullarda ders gören öğrencilerin çoğunun İranlı olmasından kaynaklanıyordu. Bu okul Nesturyus’un ortaya çıkmasıyla en canlı dönemini yaşamıştır.

Daha önce zikredildiği gibi Konstantin patriği olan Nesturyus Miladi 431’de dinden çıkarılarak ülkesinde kovmasının akabinde taraftarları aynı şekilde ona sadık kaldılar. Nesturiler (Nesturiyus inancının taraftarları) Miladi 483 yılında İran’a sığındılar ve Urfa’ya yerleştirildiler. Bildiğimiz gibi bu olay doğu Roma imparatoru ile Nesturiyus ve taraftarları arasındaki ihtilaflar sonucu olmuştur bu şekilde bu sığınmacılar Nesturilik dinini Mezopotamya’da yaydılar.

Belirtildiği gibi Reha şehri sakinleri miladi ikinci yüzyılda Hıristiyanlık dinine girdiler ve Hıristiyanlık dini orada güçlendi. Buranın insanları Aramcanın bir kolu olan Süryani lehçesiyle konuşuyorlardı ve sonuç olarak bu dil buradaki Hıristiyanların dili haline geldi. Yunan biliminin bu şehre yerleşmesi sonucu bu dil bilim dili haline aldı ve bunun sonucunda birçok Yunan kitabı Süryancaya çevrildi. Sonraları bazı İslam mütercimleri Yunan kitaplarını ya doğrudan Yunancadan Arapçaya ya da Süryancadan Arapçaya çevirdiler.

Bu şehir üç buçuk asır boyunca bir hanedanın elindeydi ve bu hanedanlığın başkenti durumundaydı. Bu hanedandan olan IX. Abgar döneminde Hristiyanlık dini kabul edildi ve yoğun bir şekilde bu bölgede yayılmaya başladı. Bu şehir bundan böyle Hristiyanlığın İran'a sirayet ettiği önemli bir merkez haline geldi.

Şekil 165. Seleukeia ve Tifun Şehirleri ile civarı haritası (Sâsânîler Devrinde İran, Artur Kristensen)

Daha önce de söylediğimiz gibi Sami ırkından (Arami) olan ve Süryanca lehçesine sahip olan kimseler Yunan tıp ve bilimlerine ait kitapların tercüme ve neşrine başladılar. Buna ilaveten gerçekte İran edebiyatından fazlasıyla istifade ettiklerini de söyleyebiliriz. Urfa Şehri, Yunan ve Helen medeniyetinin önemli bölgelerinden bir tanesi haline gelmiştir. Bu şehirde Bardesanî ve oğlu Harmonyus gibi bilim adamları eğitim öğretim faaliyetleri vermişlerdir.

Urfa şehri miladi dördüncü yüzyıl civarında İran okullarının kurulmasıyla büyük bir şöhrete kavuştu. Bu okul İbrahim Rehavi (Saint Ephrem d' Edessa) öncülüğünde bir gurup tarafından kurulmuştu. 343 yılında Nusaybin İranlıların eline geçince kendisi burayı terkederek Urfa'ya gitmiş ve bu şehirde yeni okulunu açmıştır. Buna rağmen Nusaybin Okulu da Reha Okulu gibi önemli bir bilim merkezi ve büyük bir okul haline gelmiştir.

Aslında Nusaybin Okulu orta derecede iki kişinin aracılığıyla canlanmıştır ki bunlardan birincisi İran kökenli bir piskopos olan ve Sâsânî hükümdarı Piruz'un emriyle 449 yılında Nusaybin'de piskoposluk makamına getirilen Bersuma (Barsauma), diğeri ise İran piskoposlarından Nersi (Narces) idi. Bu iki kişi Nesturilerin yardımları ve desteğiyle Nusaybin okulunu olağan üstü bir şekilde geliştirdiler.

Daha sonraları bu okullar daha önce belirttiğimiz gibi 489 yılında Roma imparatoru Zeno tarafından kapatıldığında ki Nesturilerin merkezi Nusaybin idi. Nesturiler doğuya taraf özellikle İran topraklarına yöneldiler. Böylece onların ruhani merkezleri İran başkentine (Seleukeia ve Tisfun) taşındı (Miladi 493).

Kanerin okulu da kendi çabasıyla İskenderiye, Yunan hekim ve filozoflarının kitap ve risalelerini tercüme etmeyi başarmıştır. Bu şehir Fırat nehrinin yukarısında ve Suriye topraklarında bulunmaktaydı.

Burada Nusaybin'den sonra isminin anılması gereken bir diğer okul Tisfun kentinin karşısında bulunan Seleukeia okuludur. Bu okulda da önemli bir topluluk tıp ve felsefe konularında çalışma yapmaktaydılar. Bu okulun hocalarından biri Enûşirvan'ın babası Kabad döneminde görev yapan Seleukeia başpiskoposu Agasyus (Acacius) diğeri de Enûşirvan döneminde görev yapan yine Seleukeia başpiskoposu Marbai'dir.

Burada yine belirtilmesi gerekir ki Nesturiler Roma ülkesinden kovulduktan sonra Reha'ya gelerek burada kendi okullarını kurmuşlardır. Bunun akabinde tekrar okulları kapatılıp sürüldüklerinde İran'a geldiler. İranlıların nazarında bu Hıristiyanlar büyük bir ihtirama sahiptiler. Bunların İran'daki varlıkları hiçbir şekilde herhangi bir tehlike teşkil etmiyordu. Bunun yanında Malekani olarak adlandırılan Hıristiyanlık dinini taraftarları olan bugünkü Ortodokslar bunları sapık bir fırka olarak tanımlamaktaydılar. Bununla beraber hiçbir şekilde İran ülkesi ve vatandaşları için bunların varlığı rahatsız edici bir unsur olarak görülmedi aksine hükümdarların teveccühünü kazanarak onların nazarında bir vatandaş olarak kabul edildiler. Kendilerine dini konularda yardımcı olunması onların Nusaybin'de faal bir okul açmalarına vesile olmuştu.

Yukarda söylendiği gibi Barsuma İran hükümdarı Piruz (Miladi 459–483) tarafından sahiplendikten sonra Nesturilerin en büyük düşmanlarının Romalılar olduğunu anladı. Bu yüzden Barsuma İran hükümdarından aldığı askerlerle Hıristiyanların yaşadıkları topraklarda kendilerine rakip olan

Hıristiyanları ortadan kaldırarak İran'da Nesturîlerin nüfuzunu artırdı. Bunlar büyük bir serbestlikle İran topraklarında ve İran egemenliğindeki ülkelerde bilimsel çalışma yapabildiler ve bu özgürlüğün en büyük sonucu Cündişapur (Beyt Lapat) okulunun kurulması olmuştur.

Nesturîler gerçekte okul ve medreselerin kurulmasında önemli bir rol ifa ettiler ve Yunan bilimlerinin; özellikle tıp biliminin İran'a intikal etmesinde seçkin bir hizmet vermişlerdir.

Bunlar ilim merkezlerinin kapatılmasından sonra İran'a yönelerek Cündişapur şehrine yerleştiler. Burada tıp okulu ve hastane açtılar. Burada İran, Yunan ve Hint tıbbını birleştirerek, tıp alanında büyük bir sentez oluşturdular. Bunlar, Yunan tıbbını kendileriyle birlikte getirmişlerdi. Hint tıbbı ise doğudan İran'a yol bulmuştu. Her ikisi de İran tıbbı ile birleşerek büyük ve bağımsız bir İran tıbbını meydana getirdiler ki sonuç olarak bu İslamiyet'ten önce büyük bir tıp biliminin ortaya çıkmasına vesile oldu ve daha sonra Dünya ve İslam tıp biliminin temelleri buradan atılmış oldu.

Şekil 166. Tıp, kültür ve tarih merkezleri (Tıp Tarihi, Prof. Douglas Gothri; Farsça sözcükler yazarın kendisine aittir).

Hipokrat ve Galen'in birçok kitabı bu Nesturîler tarafından Süryanca diline ya da Arapçaya çevrilmiştir. Bu tercümelerin çoğu Miladi 536 da vefat

eden Resulaynî Sercis'e aittir. Bu şahıs Sabeanların merkezi Resulayn'a mensup olup, Süryani âlimlerindendir (Sergius de Rechaina ya da S. de Theodosiopolis diye bilinir). Bu kitapların hepsinin İslam tıbbının oluşmasında çok büyük etkileri vardır.

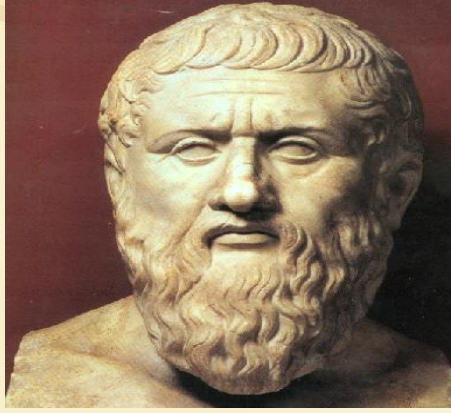
İslamiyet'ten sonra İran'da tıp bilimi adlı bölümde bu konuya biraz daha değinmeyi ümit ediyorum. Süryaniler veya daha doğrusunu söylemek gerekirse Süryanca konuşanlar ve Yunanca tercüme kitaplar, İslamiyet öncesi ve sonrasında çok önemli ve muteber roller ifa etmişlerdir. Bu âlimler Yunanca birçok tıp, felsefe ve matematik kitaplarını Süryancaya tercüme ettiler ki bu tercümelemler daha sonraları İslam tıbbının temelini oluşturmuştur.

Bu şekilde Yunan, İskenderiye, Bizans ve Antakya biliminin önce İran'ın komşusu olan bölgelere intikali ve daha sonra İran topraklarına girişi ile beraber Mezopotamya topraklarında, Suriye ve İran'da birçok bilimsel okul ve tıp merkezleri kuruldu.

Yukarıda bahsedilen okullar ve üniversiteler dışında Sâsânîler döneminde Hıristiyanlar için, aslında bunlara İran Hıristiyanları demek daha doğru olur, birçok kilise inşa edilmişti. Bu kiliseler Mezopotamya'ya ek olarak diğer İran topraklarında hatta Semerkant, Herat ve Merv'de bile inşa edilmişti.

Şimdi bahsettiğimiz gibi Süryaniler yukarıda belirttiğimiz okullara ek olarak kilise bünyesinde de okullar açıyorlardı. Bu okullar İslam dini ilim havzalarında tatbik edilen dini eğitim faaliyetleriyle benzer kabul edilebilir. Buralarda genel olarak dini eğitim verilirdi fakat dini ilimlerin yanında tıp ve felsefe gibi diğer ilimlerde okutuluyordu. Bu konuda eski çağlarda tıp eğitimi (hatta yüz elli yıl öncesine kadar geleneksel İran tıbbı bile bu şekildeydi) felsefi eğitimle karışık olarak tahsil edilmekteydi. Yani tıp eğitimi (doğal bilgi) ile felsefe eğitimi (İlahi bilgi) birlikte veriliyordu. Felsefe eğitimi Aristo ve yeni Eflatuncuların (Neoplatoniens) eserleri üzerinden, tıp eğitimi ise Hipokrat ve Galenus'un eserleri üzerinden okutulmaktaydı.

Bu kiliseler açıklandığı gibi Mezopotamya ve İran toprakları üzerinde bulunmaktaydı. Bunlar Beyt Erdeşîr veya Biherdeşîr (Beit Ardachir, Reyşehr), Beyt Germayı (B. Garmai), Beyt Darayı (B. Daraie), Beyt Zebdi (B. Zabde), Beyt Arşam (B. Archam) ve Beyt Lapat (B. Lapat) ve Cündişapur şehirlerinde bulunmaktaydı. Bu kiliselerin okullarında Nesturîlerden oluşan bir grup bilim adamı tıp ve felsefe alanında ders vermekteydi.

Şekil 167. Büyük Yunan hekimi Eflaton

İlk bölümlerde İran'da tıp (İslamiyet'ten önceki) konusunda belirtildiği gibi komşu ülkelerin bilimsel çalışmalarından iktibaslar yapan İranlıların kendileri bile bu bilimlerde hiçbir şekilde küçümsenmeyecek boyuttaydı. Sâsânî devletinin kurucusu Erdeşîr Babekan, Birinci ve İkinci Şapur ile Enûşîrvan diğer Sâsânî hükümdarlardan daha fazla bu konularda gayret göstermişlerdir. Sâsânî hükümdarı Erdeşîr'in muhtelif ilimlere ait kitapları toplamak için bir gurubu Roma ve Hindistan ülkelerine göndermesi meşhurdur. Oğlu Birinci Şapur da babasının yaptığı işi devam ettirerek toplanan kitapları Yunanca'dan Pehlevince'ye tercüme ettirdi. Bu hükümdar Yunan hekimlerinden bir gurubu tıp eğitimi vermek için İran'a davet etmiştir.

Açıklamak gerekir ki İran ve Roma arasında geçen ve Birinci Şapur'un Roma imparatoru Valerianus'a üstünlüğü ile sonuçlanan savaştan sonra, Antakya ele geçirilerek Roma esirlerin birçoğu Gundişapur (Huzistan'da) bölgesinde bir şehir kurularak buraya yerleştirilmişlerdir.

Bu şehrin ismi olan "Gundeşah Puher" sözcüğünün aslı "Vanduşa Puher" dir ve "Şapur'un Antakya'dan daha güzel olan şehri" anlamına gelmektedir. Bu şehir o dönemlerde bilim merkezi haline gelmiştir. Birinci Şapur'un emriyle Yunan tıp biliminin dışındaki tıp kitapları Pehlevinceye çevrildi. Bunun yanında bazı Yunan doktorları bu merkezlerde tıp eğitimi vermekle meşgul oldular.

İkinci Şapur (Şapur Zülektaf\Omuzlar sahibi) döneminde (Theodurus ya da Theodosius) diye bilinen Hıristiyan hekim hükümdarı tedavi için Roma ülkesinden Cündişapur'a çağrıldı ve onu tedavi ederek

büyük bir şöhrete kavuştu. Bu doktorun adına Kennaş adı verilen bir kitap vardır ve Kennaş-ı Teodosyus şeklinde meşhurdur.

Bu doktorun İkinci Şapur'un yanında çok önemli bir konumu vardı. Bu doktorun dışındaki birçok doktor da yabancı oldukları halde Sâsânî sarayında muhteşem bir yaşantıya sahiplerdi (Cündişapur şehri ve bu doktor için ayrıntılı açıklama daha sonra yapılacak).

Böylece İskenderiye ve Yunan bilim adamlarının ilmi çalışmaları İran hükümrânlığına doğru kaymaya başlayarak bu iş Sâsânîler döneminde yoğunlaşmaya başlamış ve bu olay İran bilimleri ile özellikle tıp ilmi üzerinde büyük tesirler ortaya koymuştur. Elde ettiğimiz bilgilere göre İranlılar bütün bilim dallarında (özellikle tıp ilminde) o dönemde mevcut bilimsel konularda komşusu olan milletlere oranla daha ileri bir düzeye ulaşabilmişlerdir. İranlılar komşuları olan Hintliler, Yunanlıların hatta Babililer ve bunların muadili komşu devletlerin bilimsel birikimlerinden ziyadesiyle istifade etmişlerdir. Bu bilimsel birikimi kendi bilimsel çalışmalarıyla imtizaç ettiren İranlılar ileride ortaya çıkacak büyük İslam tıbbının ortaya çıkması için önemli bir temel atmışlardır. (Bu konu ile ilgili merhum Reşid Yasemî'nin tercüme ettiği ve aziz dostum Zebihullah Sefa'nın 27 Mart 1340 tarihinde telif ederek "İran Toplumunda Bilim ve Tıp" adlı konferansta sunumlarını yaptıkları Prof. Artur Kırstensen'in "Sâsânîler Döneminde İran" isimli çalışması ile bu konu hakkında irad buyurdıkları kıymetli konuşmalarından büyük ölçüde istifade ettim ve özellikle bu vesileyle kendilerine teşekkürlerimi sunuyorum.)

Şekil 168. Sâsânî Topraklarının Bir Haritası (Kültür Bakanlığı Coğrafya kitabından)

3- Sâsânîler Döneminde Tıp Bilimi ve Branşları

İranlılar Roma ve Yunan ilimlerinden istifade etmelerinin yanında sürekli olarak yeni konularla meşgul olmaya çalışan kimselerden oluşmaktaydılar. Elbette bu gurubun çoğunu din adamları oluşturmaktaydı fakat bu din adamlarının dışındaki kimselerin de bilimsel çalışmalarla uğraşmadığı anlamına gelmemektedir.

Bundahiş kitabında Sâsânîler döneminde derlenen ve yorumlanan kutsal kitap Avesta vasıtasıyla günümüze kadar gelen tabii bilimlerle astronomi biliminin kısa bir özeti kaydedilmiştir. Yakup el-Hamevi'nin Mu'cemu-l -Buldan adlı eserinde Sâsânîler döneminde Errecan vilayetlerinden olan Reyşehr (Riverdeşir) şehrinde birtakım yazılarının bulunduğunu ve bunların rumuzlu bazı yazılarla Geşteg adını verdikleri bir yazı biçimiyle tıp, astronomi ve felsefe bilimlerini kaydetmişler ve kendileri "Geşteg yazıcılar" şeklinde isimlendirilmişlerdir. (Danimarkalı yazar Artur Kırstensenin yazdığı "Sâsânîler Döneminde İran" adlı kitabından alınmıştır.)

Şimdi Sâsânîler dönemi tıbbıyla ilgili çeşitli görüşleri açıklayalım.

E) Yaratılış Konusu, İhlât Teorisi ve Ölüm hakkında:

Behramşahi'nin Kelile ve Dimne'sinde hekim Berzeveyh kısmı.

"...dünya lezzetlerinin sahip olduğu vahametlerden dolayı akıbet kolay olmaz. Her ayine için küçük bir acının çok tatlı meyveleri olabilir ve bu tatlılıktan sonra az bir sıkıntı ve acı ortaya çıkabilir. Eğer bir kimseye yüz yıl boyunca azap çekeceği ve her gün için günde on defa vücudundan bazı organların koparılacağına bunun sonucunda da ebedi kurtuluşa ereceği söylense bu sıkıntıları kabul etmesi gerekir. Bu zaman zarfında sonsuzluk nimeti ümidiyle bu sıkıntılar kendisine az bir zaman olarak gelir.

O halde kişi eziyeti pek az olup peşinden birçok hayır getirecek aklın hükümlerine itaat ve ibadetlerin sıkıntılarına tahammül göstereceği kısa bir süreye sabır etmekten nasıl kaçınabilir. Bu yüzden bunu güç bir iş ve büyük bir zafer olarak saymak gerekir. Etrafımızdaki âlemin bela ve musibetlerle dolu olduğunu görmemiz gerekir. İnsan ana rahminde bir nutfe olduğu andan, hayatının sonuna kadar bela ve musibetlerden bir an olsun kurtulamaz. Tıp kitaplarında âdemoğlunun asıl yaratılış nutfesi olan suyun ana rahmine düştükten sonra kadının suyu ile birleşince keskin ve karanlık bir şekil aldığı yazılmıştır. Sonra onda bir hareketlenme peyda olarak bu sıvı peynir haline gelir.

Bunun ardından da kesif ve katı bir yoğurt şekline gelir. Bu aşamadan sonra çocuğun uzuvları artık belirgin hale gelmeye başlar. Çocuk erkek ise yüzü annesinin sırtı istikametine dönük olur. Çocuk eğer kız ise yüzü annesinin karnı istikametine dönük olur. Ellerini alnının üzerinde ve çenesini de dizlerinin üzerinde tutar. Etrafı öyle çevrilidir ki sanki bir keseyi andırır. Zoraki bir şekilde nefes alır. Annesinin sıcak ve ağır karnı içerisinde sıkıntı çekmekte ve her türlü darlık ve karanlık içindedir. İzah etmeye gerek olmadığı gibi bu zamanını orda doldurması rengini tamamlaması ve doğum sürecini orada geçirmesi içindir. Doğum sırasında çocukta bir hareketlenme ortaya çıkar. Böylece başını dışarı çıkarmak için uzatır. Anne karnından çıkarken tarifi mümkün olmayan büyük bir sıkıntı çekerek dünyaya gelir.

Doğduktan sonra kendisine yumuşak bir el değse veya serin bir hava vücuduna temas etse, bu kendisi için insanın derisi soyulduğu zaman his ettiği gibi bir acı his etmesine sebep olur. İşte bundan sonra büyük belalara müptela olur. Acıktığında yemek isteme, susadığında su isteme veya bir acı duyduğunda onu beyan etme kudretini kendisinde bulamaz. Bundan böyle kaldırılması, taşınması, kundağa sarılması, içine bırakıldığı beşiğin darlığı gibi sıkıntıların haddi hesabı yoktur. Rida (Süt emme) dönemi biter bitmez bu defa talim ve terbiye meşakkatı başlar. Bunun üzerine hastalık ve sıkıntıların getirdiği dertler, ilaçlar, hastalıklardan kaçınma ve çeşitli mihnetler buna eklenir. Bu konuda çeşitli eziyetlere maruz bırakılır.

Yetişkinlik çağına erişince mal edinme gayreti, çocuk sahibi olma düşüncesi, maişet talebi ve çalışma zorluğuna göğüs germek, tehlike, sıkıntı gibi düşüncelere dalar. Bütün bunlarla beraber kendisiyle sürekli olarak beraber olan ve rüyalarına bile giren hatta birçok olay, yaşantı ve hastalıklarda birbirine zıt dört düşmanla baş başa kalır. Mesela yılan, akrep, vahşi hayvanlar, sıcak, soğuk, yağmur, hedem (harap ve viran etmek), fetek (gafil bulunmak), tuzağa düşmek, acizlik, yaşlılık ve bunlar gibi birçok zaafa karşı hâkimiyet kurabilecek dereceye ulaşabilse; bütün bu sıkıntılarla beraber rakipleri ve düşmanlarının kötü ve art niyetlerinin etkileri karşısında kendisini koruyabilmesi diğerlerine nazaran bir hiçtir. Bununla beraber sağlıklı ve zararlardan uzak bir şekilde yaşayabilmesi onun ahitlerine ve kanunlara bağlı kalmasıyla olur. Ölüm vaktinin saati aklına geldiğinde, artık dostlarından, çocuklarından ve eşinden ayrılması gerektiği fikrine düşer. İşte o zaman tatmış olduğu ve acı şerbetler onu öfkelenendirir ve dünya sevgisinin gönlünden uzaklaşmasına yol açar. Hiçbir akıl sahibi onu talep ederek ömrün zayi olmasını caiz görmez. İsterse gabni (alış verişte zarar ve ziyan etmek) ne de

büyük bir ayıp olsun. Baki olanı fena olana, daim olanı zail olana değiştirirsen, temiz olan ruhu necis olan bedene satmış olursun. Özellikle bu karanlık dönemlerde iyi işler çoğalmak yerine bitmeye yüz tutmuş ve insanların çoğu iyi işler yapmayı azaltmış, her ne kadar adil hükümdar Enûşirvan bin Kabad ...”

Şunu da iyi bilmek gerekir ki her ne kadar ihlât teorisi Hipokrat’tan günümüze kadar miras olarak kalmışsa bile civar ülkeler, farklı milletler tarafından farklı kavimlere intikal etmiş ve günümüze kadar gelerek yine birçok millet arasında bu nazariye varlığını devam ettirmiştir. Hipokrat’tan başka ihlât teorisine inanan bir diğer kişi ise Yunan felsefeci Empedocle’dır (doğum yeri Sicilya’daki Agrigent şehri). Kendisi de teorisini toprak, hava, ateş, su gibi dört elemente dayandırmaktadır. Ayrıca bu terkiyata ek olarak zıt kuvvetlerin birbirini çekim gücünü de bunların bileşime girmesi konusunda diğer önemli bir unsur olarak kabul etmektedir.

Kendisi hastalıklar ve ilaçlar konusunda araştırma yapmaktan da geri durmamıştır. (Galenos’un Farmakoloji Kitabı, onuncu sayfası, derleyenler Anre Goris, Allert, Andre Liot, ve M.M. Janot, Miladî 1949 yılı üçüncü baskı). Her halükarda karışım teorisi ya aynen Yunanlılar’dan değişime uğramadan diğer ülkelere intikal etmiştir veya zaten İran, Hindistan, Çin ve Mısır’da var olan bu teori Yunan’a geçerek orada az bir değişikliklerle varlığını devam ettirmiştir.

Sâsânîler dönemi hekimleri kanın keyfiyetiyle ilgili olarak bu maddeyi yaşamın en önemli kuvveti olarak görmekteydiler. Örnek vermek gerekirse kan insana yaşam gücü bahşetmeye devam ettiği müddetçe yetenekli bir doktor hasta kimseye faydalı ilaçlar vererek kendisini iyileştirebilir.

B) Hastalıklar Hakkında:

Dinkert kitabında (Bu kitap Mezdisna inancının dini inanışlarını, gelenek ve göreneklerini; tarih ve edebiyatı hakkında Pehlevice yazılmış dokuz ciltlik bir kitaptır) bu konuyla ilgili yapılan açıklamaların özeti şu şekildedir: fiziksel hastalıklarla ruhsal hastalıklar arasında önemli bir irtibat vardır. Bundan dolayı cehalet, hile, öfke, gurur, kibir ve şehvet gibi hasletleri ıstırap çekmenin asli sebebi olarak görüyorlardı. Aynı şekilde cismani hastalıkların nedeni olarak da soğukluk, kuraklık, uykusuzluk, açlık, susuzluk, ihtiyarlık ve ağrıları görmekteydiler. Bu kitapta birçok hastalığın adı sayılmaktadır (4333 adet) ve Avesta’da geçen birkaç hastalığı da örnek olarak vermiştir.

Husparam Nesek'te (Huparam Nesek) kayıp nüshalar Sâsânîler dönemindeki tıp konularıyla ilgilidir. İranlılar, tanrı Ahura Mazda'nın her hastalığın tedavisi için en az bir bitki yarattığına inanıyorlardı. Ayrıca iki çeşit hastalıktan bahsediliyor ki bunlardan birincisi bulaşıcı hastalık diğeri ise genel hastalıklar şeklindedir. Birinci çeşit hastalıklar yüksek ölümlere yani büyük kayıplara neden olan hastalıktır. İkinci çeşit hastalık ise diğeri kadar yüksek ölümlere neden olmayan normal hastalıklardır. Birinci kısımda sayılan ve yüksek ölümlere neden olan hastalıklar da mesela tabii afetler ve yaygın hale gelen normal hastalıklar da bulaşıcı hastalıklardan sayılmaktadır.

Dinkert'te belirtildiğine göre sağlık iki kısımdır biri beden sağlığı diğeri ise ruh sağlığıdır. Ayrıca doktorları da fiziksel ve ruhsal tedavi doktorları şeklinde ikiye ayırmışlardır.

C) Tedavi Yöntemleri:

Ahemenişiler döneminde tıp konusundan bahsederken Vendidad'ın altıncı bölümünde bahsedildiği gibi tedavi ya kutsal sözlerle ya bitkisel ilaçlarla ya da cerrahi yollarla yapılıyordu. Dinkert'te ise beş çeşit tedavi yöntemi belirtilmektedir. Birinci tedavi yöntemi kelim-i mukaddes, ikincisi ateş, üçüncüsü şifalı otlar, dördüncüsü cerrahi, beşincisi ise dağlamaktır. Bunun yanında en etkili tedavi yönteminin Allahın kelamıyla, dualar ve tılsımlar yoluyla yapılan tedavi yöntemi olduğuna inanmaktaydılar.

Sâsânîler döneminde İran'da tıp usulü ve hastalık tedavisi gerçekte Avesta'nın yapmış olduğu rivayetlere dayanmasına rağmen bu dönemde Yunan tıbbının etkisi bütün yönleriyle görülmektedir. Çünkü Hipokrat tıbbına göre hastalıkların tedavisinin üç yolu vardır. Eğer ilaçla yapılan tedavi sonuç vermezse, demir (çakı ve bıçak) ile tedavi etmek gerekir. Eğer demirle yapılan tedavi de etki etmezse ateşle tedavi edilmelidir. Eğer hastalık ateşle de tedavi edilemiyorsa bu çaresi olmayan bir hastalıktır. Bu konu antik İran tıbbında açık bir şekilde ortaya konulmuştur.

Genel olarak Zerdüşterin dini kitaplarında iyi bir doktorun vücuttaki organların işlevini iyi bilmesi ve ilaçlar hakkında yeteri kadar bilgisi olması gerektiği belirtilmiştir. Bir doktor önce üç tane mümin olmayan (yani Zerdüş olmayan) hastayı tedavi ederek eğer onları iyileştirse ancak ondan sonra mümin (Zerdüş dinine iman etmiş) olan hastaları tedavi etmeye başlayabilir. Aksi takdirde hiçbir şekilde tedavi etme hakkına sahip olamaz (Ahemenişler devrinde olduğu gibi).

Sâsânîler döneminden kalma tıbbi kitap ve risalelerden çıkardığımız bilgilere göre tababet yöntemleriyle ilgili iki tür uygulamanın olduğunu görmekteyiz. Birincisi fiziksel tabiplik ikincisi ise ruhsal tabipliktir. İstifade edilen belgelere göre ikinci uygulama birinci uygulamadan daha çok kullanılmaktaydı. Doktorlardan ve sahip oldukları sınıflardan bahsetmiştik. Aynı şekil bu doktorlardan kutsal ve manevi sözcüklerle tabiplik yapan doktorlar en kıymetli doktorlar olarak kabul ediliyorlardı. Bedensel tedavilerde de ruhsal tedavilerle ilgili bir fasıl da bulunmaktaydı. Az önce de belirttiğimiz gibi antik dönem İran'da tedavi yöntemleri ile ilgili bu dönemden kalan kitapların da belirttiği gibi üç veya beş çeşit tedavi yöntemi bulunmaktaydı. Bunun yanında Hipokrat tıbbında kullanılan tedavi yöntemi üç çeşittir. Bunlar ilaç, gerekli cerrahi malzemesi (demir) ve ateştir (dağlamak için). Bu tedavi yöntemleri Hipokrat tıbbının İran'a nüfuz ederek burada yaygınlaşmasından sonra geniş bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Bununla beraber tedavi sırasında kutsal ayetler, dua ve tılsımlar okuma olayı da çok yaygın bir gelenektir ve etkisini hiçbir zaman kaybetmedi.

Sâsânîler döneminde derlenen Avesta'da belirtildiği gibi Ahuramazda her hastalığın dermanı için hususi bir ilaç yaratmıştır.

Dinkert kitabının (üçüncü kitabında) tedavi ile ilgili bölümünden de anladığımız kadarıyla aynı şekil Yunan tıbbının da belirttiği gibi anasır-ı erbaaya göre her beden dört istidadı olduğu ve bunların soğukluk, hararet, nemlilik ve kabızlıktan ibaret olduğu konusu ihtilafıdır. İranlılar Zerdüşst geleneğinde bunu uygulamak için bu bölümde tahrifata gitmişlerdir. Bütün hastalıkların nedenini kötü ruhların insanlara musallat olması olarak biliyorlardı. Bununla beraber bu devir doktorlarına göre soğukluk ve sıcaklık hastalıklarının iki asli sebebiydi ve bu nedenlerle vücudu bunlardan korumak gerekmektedir.

Dinkert kitabının üçüncü babında belirtildiği gibi “kanın keyfiyetinin ahvali yaşam kuvvetinin kaynağı olarak bilinirdi, eğer kan hayat bahşedecek kadar kuvvetliyse yetenekli hekimler faydalı ilaçlar vererek hastayı iyileştirebilirdi”.

D) Gıda ve Beslenme

Tıbbi açıdan tarihi kaynaklardan edinilen bilgilere göre beslenme ile ilgili hazırlanan gıda terkiyatı dikkate değerdir. Pişirilen bir yemeğin yeteri düzeyde neme sahip olması ve yeterli miktarda hararete (ateş) tabii tutulması gerekmektedir. Bunun sebebi ilk olarak kabızlığın ikinci olarak da soğukluğun

zararlı etkilerinin vücuttan dışarı atılmasıydı. Onların düşüncesine göre besinlerin içerisinde bulunan ve vücut tarafından absorbe edilen hava ile yiyeceklerin vücut tarafından atılarak toprakla birleşen kısımları ihtilat hâsıl etmektedir.

Beden sağlığının beslenmeyle alakalı olduğuna inanırlardı. Bundan dolayı sağlığı korumak için yemek yapımı önemli bir konuydu. Sâsânîler döneminde kullanılan yemekler şu çeşitlerden oluşmaktaydı.

Birinci türü akşam yenilen yemeklerdi. Bu yemekler soğuk ve sıcak etler, pirinç, kokulu yapraklar, sülün ve tavuk kızartma ile benzeri yiyeceklerdi.

İkinci tür yemekler ise Horasan yemekleridir. Bunlar kebab edilmiş etler ya da tencerede kaynatılmış etler, tereyağı ve yapraklı bitkilerdi.

Üçüncü tür yemekler Roma yemekleridir. Bunlar süt, şeker, bal, pirinç ve tereyağıyla yapılmış yemeklerdir.

Dördüncü tür yemekler ise dihkânî adı verilen yemeklerdir. Bunlar koyun etinden yapılmış kavurma, narsûd (nar sosu ile terbiye edilmiş et) ve pişmiş yumurtadır.

Bunların dışında başka türlü yemekler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları eşsiz bir saltanat süren Hüsrev Perviz dönemine ait dikkat çekici yemeklerdir.

Yukarıda saydığımız yemeklerin dışında ıspanak ve sirke ile diğer bazı yiyeceklerin katıldığı bir çorba türü yapılmaktaydı ve bu çorba çok geniş bir tüketim alanına sahipti.

Bugün ülkemizin her yerinde ve bazı ülkelerde halen kutlanılan antik İran milli bayramı töreni yani Nevruz Bayramı'nda yılın ilk günü (nevruz) insanlar sabah erken uykudan kalkarlar ve şehrin dışına tören alanına giderler. Burada konuşmaya başlamadan önce ya şeker yerler veya üç defa bal yalarlardı. Vücudu hastalıklardan korumak için bedenlerine yağ sürerek, vücutlarına mum isi mahlût ederlerdi.

Bildiğimiz gibi antik İran'da birçok bayram vardı ki bu bayramlar hükümdar ve halkın eğlence günleriydi. Bu babda örnek vermek gerekirse mesela Mihriğan bayramında birkaç gün özel merasimler düzenlenir ve bu törenler boyunca ceviz, sarımsak, yağlı et ve sıcak yemekler yenirdi. Soğuktan korunmak için şerbet içerlerdi. Bu bayramlarda soğuk havanın temsilcisi

olarak kös çalan bir adam meydana çıkar ve bu adamın üzerine soğuk su dökülür adam su sıcakmış gibi sıcak, sıcak diye bağırırdı. Diğer bayram törenlerinde de buna benzer şölenler düzenlerlerdi. Bu törenlerde çeşitli yiyecekler ve içecekler tüketilirdi ki bunların iyice anlaşılması için dikkatli bir çalışma gerekmektedir (çeşitli kaynaklardan alıntı).

5) Şifalı Bitkiler, Bitkiler ve İlaç Malzemeleri, Yiyecekler:

Sâsânîler döneminde tıp bizim zamanımızdan önceye kıyasla daha parlaktı ve önceki bilgilere yeni bilgiler katarak bu bilgileri genişletmişlerdir.

Öyle görünüyor ki Sâsânîler döneminde şifalı bitkiler hakkında geniş bir tahkikat yapılmıştır. Tarih sayfaları arasından çıkardığımız bilgilerin neticesinde öğreniyoruz ki tabip Berzeveyh bitkisel ilaçlarla ilgili inceleme yapmak için Hindistan'a gönderilmiş ve bu konuda çok kıymetli incelemeler ve çalışmalar yapmıştır.

Tak-1 Bostan'da yaprakları bir sütunun etrafına dolanmış bir ağaç resmi vardır. Bu ağacın yaprakları kenger bitkisinin yapraklarına benzemektedir ve sütunun en tepesinde çok güzel bir çiçeğin mühürlendiği görülmektedir. Bu bitkinin *gevkeren* adı verilen bitki olduğu tahmin edilmektedir. (Yaşlar, C.1 Purdavud)

6) Bitkilerle Tedavi:

Bu dönemde tedavi amacıyla kullanılan çok sayıda bitki vardı. Bunların sayılarının yetmiş kadar olduğunu ifade edenler vardır. Bu arada bahsi edilen bitkiler arasında zehirli olanlar da bulunmaktadır. Bu zehirli bitkilerden de tıp alanında istifade edilmekteydi.

Tak Bostan'da bir ağaç resmi görülmektedir ki bu ağaç *venyudış* (Vanyudlesh) adı verilen ve o dönemde bütün hastalıklara şifa verdiği inanan bir ağaçtır. (Sâsânîler Döneminde İran, Artur Kristensen)

Sâsânîler döneminde hem ilaç ve hem besin maddesi olarak kullanılan bazı bitkiler (ister ilaç yapımında ister diğer maddelerde kullanılmış olsun) vardı. Bunlar genel olarak saraya ait kurumlarda daha çok kullanıma sahipti. Bu bitkiler şeker, (şeker kamışı, slucn a canne, Huzistan'da yetiştiriliyordu), zencefil (gingemre), za'feran (bu za'feran Kum ve Bevan yöresinde bulunurdu), gül suyu, şahseparm (basilie romain), menekşe, zambak, kokulu fasulyeler, nergis, kırmızı gül, sarı gül (vesicuria gnaphaloide), turunc, filfil, bergamotu, biber, tütsü (bois d' Aloes), şarap (çeşitli tür ve cinslerde), nar ve nar suyu, tuz, bal, kenevir, zeytin, badem, ceviz, arpa (atlar ve hayvanlar için),

yağ çeşitleri, şeftali, Hindistan cevizi, fıstık, mercimek, sirke, üzerlik otu, hurma (Hire'den gelir), hardal, çadruşağı otu, kükürt, kudret helvası (mannede heydyaruum alkagi), ketire (gomme), nil (İndigo), kimyon, hurma, kastor, şap, öd ağacı (aloe), laciverd (azur bleu colialt) nişadır (sel d'ammonniaque), gri amber benzeri ıtırılı yağlar, misk (knusk), kâfur ve sandal gibi kokulu malzemeler ki bu son dört madde genellikle Hüsrev Pervizin sarayında sarayın güzel kokması için yakılıyordu, bunun yanında buhur, tarçın (canelle), yaban mersini, balsam (belsan-ı Mekkî veya baume ou Mecgue), ladin (laudanum), mür (myrrke) bitkisi ki iyileşmeyen yaralar için çok kullanılırdı, mürd (nnysthe), tere (pırasa, poariau), hindiba (chi coree), mum ve sarımsaktan ibarettir.

Makalenin hitamesinde şunu da eklemek gerekir ki Sâsânîler döneminde İran ile Hindistan arasındaki ticaretin ahvali iyice anlaşılabilir. Acaba İran ticari malları komşu ülkelerde ve uzak diyarlarda ne durumdaydı. Kısaca aşağıda belirteceğimiz şekilde bir ticaret akışına sahipti:

İran'dan Çin'e yüksek fiyatta çivit satılıyordu. Çin'de Babil halıları çok iyi fiyata satılıyordu. Genel olarak Suriye mücevherleri kabilinden mallar, Kızıldeniz inci ve mercanları, Mısır kumaşları İran'dan Çin'e götürülürdü.

Fıstık, safran, kudret helvası, ketire, nil, pirinç, şeker, kimyon, hurma, hintyağı, zeytin İran'dan Çin'e gidiyordu. Bunlara ilaveten aromalı ve kokulu mallar, şap, kâfur, sarısabır, amonyak, altın işlemeli çeşitli kumaşlar, halı, çelik, zümrüt, firuze, laciverd, elmas ve kehribar Çin'e gidiyordu.

“Sâsânîler Döneminde İran” kitabının yazarı kıymetli Prof. Artur Kristensen bu kitabında “İran'dan dışarıya ihraç edilen mallar arasında ilaç da bulunmaktadır” diye yazmıştır. (Merhum Reşit Yasemi tercümesi sayfa 150).

Tarihi kayıtlardan anladığımız kadarıyla Sâsânîler döneminde Cündişapur tıp okulu ve hastanesinde tıbbi araştırmalarla ilgili en önemli uğraşlardan bir tanesini de şifalı bitkiler üzerinde yapılan çalışmalar oluşturmaktaydı. Bu çerçevede hekim Berzeveyh'in Enûşirvan tarafından Hindistan'a gönderilmesinin amacı büyük ihtimalle panzehir etkisi olan bitkileri araştırmaktı.

Anestezik ilaçlar Firdevsi'nin Şehnamesinde Bijen ve Menije hikâyesine konu olmuştur. Menije av alanında Bijen'i gördüğünde ona âşık olur ve bayıltarak onu evine götürür.

Çin hükümdarının kızı şiddetli bir hastalığa yakalandığı ve bu hastalığın tedavisi için Çinli hekimlerin yetersiz kaldığı anlatılır. İran hekimlerinden Hordad Berzeyn (Hüsrev Perviz döneminde) Çin'e giderek melikenin hastalığını teşhis eder. Şiddetli kalp çarpıntısına maruz kalan melikenin hastalığını gidermek için hindiba, nar suyu ve tere karışımı bir ilaç uygulayarak onu sağlığına kavuşturdu.

Şunu da iyi bilmek gerekir ki İran ile Çin arasındaki ilişkiler Sâsânî hükümdarı Kabad döneminde başlamıştır. İran ticaret malları ve ilaçlarının Çin'e, aynı şekilde onların ticari malları ve ilaçlarının da bizim ülkemize gelmesinde tıbbi konularda gelişme gösterilmesinin ve yukarıda anlatmış olduğumuz kabilden olayların etkisi büyüktür.

G) Zararlı Böcekleri öldürme

Her ne kadar bu konuyu Aryalılar ve Ahemenişler döneminde tıp konusunda açıkladıysak ta Sâsânîler döneminde “zararlı böcekleri öldürme bayramı” adı verilen bir gün bulunduğunu da bilmek gerekir. Bu günde yapılan törenlerde insanlar zararlı ve ısırcı olan haşare ve sürüngen hayvanları öldürmekteydiler. (Bu konuyla ilgili geniş bilgi için Sâsânîler Döneminde İran kitabına müracaat edilebilir)

Geçmişte Seyrsur adıyla başka bir bayram (Dey ayının 14. günü) daha kutlanmaktaydı. Bu günde insanlar şeytani belaları ve kötü ruhların bulaştırdığı hastalıkları def etmek için sarımsak yiyerek şarap içerler, et ve sebzeli yemekler pişirirlerdi.

h) Veterinerlik:

Husparam Neseq'te evcil hayvanlar ve kuduz köpeklerin tedavileri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Astar pizişk (dam pizişk, veteriner doktor) adı verilen veterinerlerin Sâsânî ordusunda önemli bir makamı vardı. Bu kimse şifalı bitkiler ile hayvanları tedavi ederdi.

Bu konuyu bitirmeden yeri gelmişken Avesta'nın kısımlarından da yine bahsetmekte fayda var. Avesta aşağıda sayacağımız kısımlardan oluşmaktadır. (Önceki bölümlere müracaat edilebilir).

1. Yesna, Avesta'nın en önemli kısmıdır (İbadet, namaz ve törenlerden bahseder). Yetmiş iki bölümden oluşur. Gatlar (Gatalar), Yesna'nın bir parçasıdır ki Avesta'nın en eski ve en kutsal kısmıdır. Manzum ve nesir kitalar ile ilahilerden oluşmaktadır.

2. Yesna'ya eklenmiş bazı mecmualardır. Dini tapınak ve merasimlerde Yesna ile beraber okunan parçalardır. Bu parçalar genel olarak dini bayramlarda okunmaktaydı. Bu mecmualar Vispero (Visperatov) şeklinde adlandırılmıştır.

3. Vidadâd (Vei Daudata) veya Vendidâd, şeytanlara karşı birtakım kanunlar içeren mecmualardır. Bu mecmua dini usuller ve sağlıkla ilgili gelenek-görenekler ve kanunlardan bahseder.

4. Yaştlar, Tanrı'ya ve Emsâspentalara² yapılan övgülerdir. Yirmi bir bölümlük Yaştlardan oluşmaktadır. Bu kitabın bölümlerinde tıp ve sağlıkla ilgili çok sayıda bilgi bulunmaktadır.

5. Herde Avesta (veya Küçük Avesta). Bu kitap II. Şapur (MS. 310–379) dönemi din adamları reisi olan Azerbed Mihraspend tarafından yazılmıştır.

Bunun yanında Sâsânîler döneminde resmi dini kaynak olarak kabul edilen yirmi bir Nesek'den oluşan ve Sâsânî Avesta'sı adı verilen bir kutsal kitap bulunmaktadır. Onların dışında Avesta metinlerinin Sâsânîler döneminde yorumlanarak Pehleviceye tercümesi yapılan ve Zened adı verilen bir kutsal kitap daha bulunmaktadır. Yirmi bir Nesek'den oluşan Avesta'nın sadece Dinkert adı verilen sekizinci ve dokuzuncu kısmı mahfuz olarak Pehlevice dilinde bulunmaktaydı. Bunlardan Husparem Nesek ile Nikazem Nesek adı verilen bölümlerin konusu tıpla alakalı olduğu için bu ikisinden kitabımızı oluştururken geniş anlamda istifade ettik.

Şunu da bilmek gerekir ki Sâsânî Avesta'sında ve Zenedlerden elde edilen bilgilerle oluşturulan eserler Sâsânî dönemi tarihi ve neticeten ülkemizin tıp tarihi açısından çok önemlidir. Bu kitapların en önemlisi yukarıda zikredilen Dinkert'tir. Diğerleri ise Sâsânî Avesta'sının ve Zened kitabının özeti olarak kabul edilen Bundahiş'tir. (Sâsânî dönemi tıbbıyla ilgili bilgilerin büyük bir kısmı için de Danimarkalı kıymetli Prof. Artur Kristensen'in, merhum Reşid Yasemi tarafından tercüme edilmiş olan kitabından geniş bir şekilde istifade edilmiştir.)

4. Sâsânîler Döneminde Eğitim- Öğretim ve Tıp Öğretimi:

Çocuk ve gençlerin eğitimi ve öğretimi hakkında elimizde nispeten daha kesin bilgiler bulunmaktadır. Ahemenişler devrinde olduğu gibi soylu

---

2 Zerdüştlük dininin inancına göre Mazdisna dininin meleklerine verilen isimdir (çn).

aileler sarayda kraliyet ailesinin gençleriyle beraber eğitim görüyorlardı. Bunlar okuma yazma, aritmetik, polo oyunu, binicilik, avcılık ve satranç öğreniyorlardı.

Bunun yanında kızlara verilen eğitim erkeklerinki gibi değildi. Öyle görünüyor ki onlara daha çok ev işleri ile ilgili bilgiler öğretiliyordu.

Dinkert'in dokuzuncu bölümünün 67. kısmının dokuzuncu fıkrası kız çocuklarına ev işlerinin öğretilmesi ile ilgili bölümdür. Bütün bu durumlara rağmen ilmi konularda seçkin ve soylu ailelerin çocukları daha derinlemesine bir eğitim almaktaydılar.

Husparem Neseğ'ten de anlaşıldığı üzere doktorlara bir çeşit izin veya diploma verilmekteydi. Bunun yanında bir kimsenin sürekli olarak diploma sahibi bir hekime müracaat etmesi mümkün değildi.

İlerleyen konularda Cündişapur hastanesi ve okulu hakkında ayrıntılı bilgi vermeyi ümit ediyorum. Bu büyük merkezde felsefe ve tıp ilmi üzerine eğitim verilmekteydi. Ama bildiğimiz gibi miladi beşinci yüzyılın sonunda Nesturîler (Nestorius'un düşünce ve felsefesinin taraftarları) Roma ülkesinden kovuldular ve Mezopotamya ile İran topraklarına sığındılar. Böylece Mezopotamya'da Hıristiyan Nesturîlere mahsus okullar kuruldu ve bu okullarda tıp öğretimi yaygınlaştı. Bunu takiben bu durum Cündişapur tıp okulu ve hastanesini de etkisi altına aldı. Böylece biz de konunun geri kalan kısmını ileride bu konuyla ilgili bölümünde bahsedeceğiz.

5- Doktorların Özelliklerine ve Aldıkları Ücretlere Göre Sınıflandırılması:

Daha öncede belirttiğimiz gibi Sâsânîler döneminde toplum Ahemenişler döneminde olduğu gibi sınıflara ayrılmıştı. İnsanlar sırasıyla şu sınıflardan ibaretti: din adamları, askerler, devlet görevlileri, tarım görevlileri, doktorlar da devlet görevlileri arasındaydı. Sâsânîler döneminde doktorlar iki kısma ayrılmışlardır. Birinci kısmı *durusbed* (ya da *vaystupat*) adı verilen birinci derecedeki doktorlardır. Günümüzün tıbbi sorumlularıyla kıyaslandığında bunlar hastalıkları önlemek ve umumî halk sağlığını korumakla görevli hekimlerdir. Genel halk sağlığını koruma amaçlı çalışan hekimler İran'da yüz yıl önce var olan "hıfz-ı sıhha" görevlilerini hatırlatmaktadır. Günümüzdeki tabiriyle bunlar büyük sorumluluklara sahip eyalet ve şehir sağlık müdürlerinin benzerleridir. İkinci derecedeki doktorlar ise insanları tedavi etmek için çalışan ve hastalarla ilgilenen doktorlardır ki bunlar yetki ve derece bakımından birinci derecedeki doktorlardan daha düşük seviyededirler.

Yukarda saydığımız iki hekim sınıfının başında başhekim sıfatıyla adına “erran durustbez” adı verilen birisi bulunurdu. Bu kişi hekim sınıfı reisi veya günümüzdeki tabiriyle sağlık bakanı olarak görev yapardı.

Öte yandan bütün fiziksel ve ruhsal doktorların reisi *zertesterutum* (Zarathushtreotum) şeklinde isimlendirilirdi ve bu unvan din adamları reisi mubed-i mubede ait bir lakaptı.

Yukarıdaki sınıflardan başka Husparam Nesek'te uzman doktorlar arasında kehâl (göz hastalıkları) adı verilen doktorlardan bahsedilmiştir.

Bunun yanında doktorların uygulamış olduğu tedaviler bakımından Ahemenişler döneminde hekimlerin sınıflandırılması ilgili bölümde de açıkladığımız gibi birkaç kısma ayrılmışlardır:

1- Birinci gruptaki doktorlar ve şifa vericiler tanrısal olarak kabul edilirler ve bunlar bütün doktorlardan üstün sayılırlardı.

2- İkinci grup doktorlar ise bitkisel ilaçlarla tedavi edenler (giyah pizişk) ile adlarına ateşban denilen ve ateşin muhafızı olan kimseler ki bunlarda genel olarak insanların tedavisi ile meşgul olmaktadır. Bunlarda iki kısma ayrılırdı. Birinci kısım durustbez veya sağlık işleri reisi (hıfz-ı sıhha) adı verilen ve toplumun genel anlamda sağlık problemleri ile ilgilenen ve hastalıkları bertaraf etmek için uğraşan kimselerdi. İkinci grup ise hastalıkların ortaya çıkmasından sonra insanların tedavisi ile uğraşan hekimlerdi ve bunlara beden doktoru adı verilmekteydi.

Yukarıdaki sınıfların dışında ikinci dereceden öneme sahip olan ve sanatkârlar sınıfına mensup olan hekimler de bulunmaktaydı.

Genel olarak doktorlar soylu (en asil aileler) ve seçkin sınıflar arasından seçilmekteydiler. Bunun sebebi ülkenin şeref ve haysiyetine yönelik herhangi bir lekenin bulaşmasını önlemektir. Bunların bütün ideal özelliklere sahip olması gerekmektedir.

Bedensel doktorların tedaviye başlamadan önce dikkat etmeleri gereken kurallara yönelik Avesta'da bazı uyarılar bulunmaktadır.

Pehlevice yazılmış Dinkert kitabının Husparem bölümünde doktorların hastaya karşı davranışları ve gerekli tedbirleri alması hakkında faydalı bilgiler verilmiştir. Bu kitapta bir doktorun sürekli olarak istirahat ederek, hastaların ziyaret ve tedavisi noktasında tembellik göstermesini cinayet işlemiş gibi çok büyük bir günah olarak belirtmiştir.

Vicdan sahibi bir doktorun görevi hastalara tavsiye ettiği ilaçların etkilerini gün be gün dikkatlice takip etmek incelemek onları değiştirerek daha önceki ilaçların yerine daha iyi özellikli ilaçları tavsiye etmektir.

Hekimlerin günün belirli saatlerinde hastalarını ziyaret etmesi üzerine vazifedir. Onların hastalıklarını giderme noktasında çaba harcamalıdır ve sanki kendi düşmanları ile savaş veriyormuşçasına bu hastalıkları hastalardan uzaklaştırmak için gayret göstermelidir.

Geçmişten şimdiye kadar yapılan araştırmalarda antik İran'da doktorların özelliklerine çok dikkat edildiği görülmektedir. Çünkü doktorlar genellikle soylu aileler ve seçkinler sınıfından olurdu. İyi bir eğitime sahip olmalıydılar. Tıbbi konuları iyi bir şekilde mütalaa etmiş kimseler hekim olarak seçilmeliydi. Kendi mesleğinde tecrübeli olmalı, hastalara karşı sakin ve sabırlı davranmalıydı. Hastası için elinden geleni esirgememeli ve onu vicdani bir muhasebe ile tedavi etmeli. Buna ilaveten doktor tatlı dilli, yumuşak huylu, merhametli ve kendi mesleğiyle iftihar etmesi gerekirdi. Hastaların tedavisi için aç gözlülük ve mala göz dikmekten nefret etmelidir. Tabip Allah'tan korkmalı ve bütün çabasının hastasının iyileşmesi noktasında olması gerekir. Bununla beraber hekimin sürekli olarak kendi mesleği ile ilgilenmesi gerekir. Eğer hastasını tedavi etmede ondan ücret alıyorsa önceliğini hastasının tedavisine vermelidir.

Eğer bir kimse aç gözlü ve merhametsiz ise, doktorluk mesleği açısından ihtirama kail olmaz; doktorluk makamı ve mizanına göre alçak bir adam olarak görülürdü.

Bunun dışında doktorların özellikleri arasında onların hastalıkları çok iyi tanıyan, insan vücudunun organlarını ve eklemlerini iyi bilen kimseler olmaları gerektiği de belirtilmiştir. Hastalara iyi davranmalı, onlara karşı sabırlı olmalı, onlara karşı güzel tavır takınmalıdır. Doktorların hastalıkların teşhisi ile ilgili güçlü istidatlara sahip olmaları gerektiği de ayrıca belirtilen özellikler arasındadır.

Hekimlerin takip ettikleri yöntemle ilgili olarak onların psikolojik ve bedensel hastalıkların tedavisinde maharetli olmaları gerekir ki görevlerini kemal-ı dikkat ile yerine getirebilsinler. Ahemenişler dönemi tıbbıyla ilgili bahsettiğimiz gibi (Vendidad'ta geçtiği şekliyle) eğer bir tabip Ehrimen'in yolundan giden üç kişiyi tedavi eder fakat bunlar ölürler ise o tabip ömrünün sonuna kadar tedavi işi ile uğraşmaması gerekirdi.

Doktorların diğeri bir özelliği de tedavi sırasında temizlik, ihtiyat ve tedbir konusunda çaba sarf etmesidir. Eğer doktor tembellik eder ve hastalarıyla ilgilenmek konusunda gevşeklik gösterirse bu kimseyi cinayetkâr olarak tanımlarlardı.

Sâsânîler döneminde hekimlerin saygın konumları vardı. Sâsânî hükümdarlarının söyledikleri şu sözler meşhurdur; “Vezir o kimsedir ki ülkenin gereksinimlerine karşı kifayet sahibidir. O, hükümdarın dilidir. Bütün ilimler hakkında bilgi sahibi olması ve aklında çok hikâye olması gerekir. Hükümdar her istediğinde onun ilminden istifade etmeli ve hükümdarı memnun etmelidir. Bazı durumlarda bu konularla ilgili hekimler ve müneccimlerden de aynı şekilde faydalanmalıdır”.

Daha önce de belirtildiği gibi Sâsânîler döneminde doktorlara sadece tabiplik görevlerini yerine getirmeleri için kendilerine hekimlik yapma istidatları olduğuna dair günümüzdeki tabiriyle diploma ve sertifika gibi bir görev belgesi verilirdi. Bu, umumun genel olarak İranlı doktorlara müracaat etmesini sağlamak için yapıldı. Eğer insanlar İranlı doktorlara ulaşamıyorsa o zaman yabancı doktorlardan istifade etmeleri mümkündür. Fakat bunun aksi durumlarda mümkün değildi. Bütün bunların yanında Sâsânî hükümdarları daha çok tedavi olmak için Hristiyan, Süryani ve Yunan doktorlara müracaat etmekteydiler ve görünürde onları İranlı doktorlara tercih ediyorlardı.

Burada şunu da eklemek gerekir ki Terita'yı Lokman hekim gibi görmek lazımdır. Kendisi öyle meşhur idi ki onun ismi hastalar üzerinde iyileştirici etki yapardı. İranlılar onun isminin yüzü suyu hürmetine hastaların şifa bulduğuna inanıyorlardı. Daha sonraları Buzurgmihr de yaptığı hikmetli nasihat ve öğütlerden dolayı Lokman hekim gibi telakki edilmeye başlanmıştı. Bundan dolayı kendisine İran'ın Lokman hekimisi adı verilebilir.

Sâsânîler döneminde doktorların aldıkları ücretler Ahemenişler döneminde olduğu gibi belirlenmişti. Sâsânî Avesta'sının kaybolan bölümlerinden yani Husparem Nesek'te (Husprum Nask) doktorların aldıkları ücretler şöyle geçmektedir ki doktor iyi yiyecekler, güzel elbiseler hızlı koşan atlar ve aynı şekilde para da ücret olarak isteyebilirdi. Bununla beraber doktor fakir kimseden bile tedavi ücreti talep edebilirdi. Bir kişinin tedavi etmiş olduğu herhangi bir uzvuna karşılık olarak ücretini isteme hakkı vardı. Benzer şekilde Ahemenişler döneminde doktorların maaş ve

ücretlerinin ya ev reisi, ya köy reisi, ya vilayet reisi ya da ülkenin reisi tarafından ödenmesi gerektiği konusunda kanunlar koyulmuştu.

Doktorların hastalarını tedavi etmek amacıyla her gün kendilerini ziyaret etmeleri gerekiyordu. Hasta sahibinin de doktoru çok iyi bir şekilde ağırlayıp tedavi ücretini ödemeli ve onun konaklaması için uygun bir yer hazırlamalıydı.

O dönemlerde doktorlar aldıkları ücretler bakımından birkaç kısma ayrılmışlardı.

Birinci kısımdaki doktorlar tabiplik işini sadece sevap kazanmak için seçmişlerdi ve en iyi doktorlar bunlardı.

İkinci kısımdaki doktorlar da tedaviyi hem sevap ve hem mal kazanmak için seçmişlerdi.

Üçüncü kısımdaki doktorlar ise tedaviyi sadece dünya malına olan ilgilerinden dolayı yapıyorlardı ki bunlar en alt tabakada ve en aşağı derecede sayılan doktorlardı. (Çeşitli kaynaklardan).

Sâsânîler Döneminde Ceza Çeşitleri:

Sâsânîler döneminde işlenen bazı cürümlerin karşılığı olan cezalar (elbette o dönemin şartları ve mantığına göre) vardı. Şimdi de tıbbi anlamda suç olarak kabul ettikleri bazı davranışları nasıl cezalandırdıklarını görelim.

O dönemde yürürlükte olan cezalardan bir tanesi idam cezasıydı. Bu ceza ferdi anlamda dinde var olmayan yeni bir şey ortaya atan ya da din kardeşine baskı ve fiziksel şiddet uygulayarak onun ölümüne neden olan kimselere uygulanıyordu.

Cinayet, zina ve tecavüzün cezası çok ağırdı. Büyücüler idam edilirdi.

Bu dönemde uygulanan cezalar gözlere mil çekmek (pul gibi ısıtılmış bir demirle, Safeviler döneminde şehzadelerinin gözlerinin kör edilmesi gibi), göze kızgın yağ dökmek, derisini yüzmek ve samanla doldurmak, kılıçla boynunu vurmak, recm (taşlama), asarak idam etmek, fillerin ayakları altına atmak, birisini ayak parmaklarından asmak, kırbaçlamak, sirke üzerine tohum kabuğu koymak, gözleri ve kulakları üzerine erimiş kurşun dökmek, dilini sökme, gözüne çuvaldız batırma; ağzına, gözüne ve burun deliklerine sirke ve hardal dökme, boyundan delik açma ve o delikten dili dışarı çıkarma, nef t döküp yakmak ve insanları içinde fare veya diğer zararlı hayvanların

bulunduğu yerlerdeki hapis odalarına atmak ve buna benzer cezalardan oluşmaktaydı.

Bütün bu cezalardan daha ağır bir ceza vardı ve adına “dokuz ölüm” denirdi. Bu cezada sırayla suçlu kimsenin önce el ve ayak parmakları, sonra el ve ayak bilekleri, daha sonra eller dirseklere, ayaklar da dizlere kadar kesilir ve sonra kulak ve burunlar kesilir ve en son olarak başı gövdesinden ayrılırdı. Bu ceza şekli o dönemin en korkunç ve en vahşi ceza yöntemi idi. (Sâsânîler Döneminde İran kitabından alıntı) Yukarıdaki satırlardan da anlaşıldığı gibi suçun mahiyetine göre cezaların şekli farklı olmaktadır.

Sâsânîler döneminde dikkate değer bir konu ile karşılaşmaktayız. Yargıçlar çok saygıdeğer ve yargılama işi çok saygın bir olaydı. Bundan dolayı herhangi bir şahıs istediği zaman yargıca müracaat ederek şüpheli konularda lehte veya aleyhte verilen hükümlerle ilgili itirazda bulunabilirdi. Eğer yargıcın verdiği kararlar ilgili herhangi bir kusur bulunursa veya kusur olduğu konusunda şüpheye düşülürse hemen suçlu olan kimse için imtihan talep edilirdi.

Adı geçen sınav iki türlüydü. Birincisi sıcak imtihan, ikincisi ise soğuk imtihandı. Diğer bir adıyla *vergerm* olan sıcak imtihanda davacı ya da davalı özel bir şekilde hazırlanarak tutuşturulmuş ateşin içerisinden yürür veya göğsüne eritilmiş maden dökülürdü.

Adına *verserd* de denilen soğuk imtihan ise ya kutsal ağaç dallarıyla ya da kükürtlü su içerek yapılırdı. Eğer sanık bu denemelerden zarar görmeden çıkarsa beraat ederdi. Diğer bir deyişle suçlu varsayılan kişi bu sınavdan başarılı bir şekilde çıkarsa suçsuz kabul ediliyor ve işinin başına dönüyordu.

Sâsânîler döneminde tıp alanında görülen mühim konulardan biri de insanlar üzerinde tıbbi uygulamalar yapılmasıdır. İdama mahkûm olmuş cani ve katil kimseler tıbbi işlerde denek olarak kullanılmak için canlı tutulurlardı. İnsanlar üzerinde deney yapılması ve insanların denek olarak kullanılmaları eski Mısır’da Batalasa döneminde de yaygın bir şekilde uygulanan bir yöntemdi. (Çeşitli kaynaklardan alınmıştır).

Birinci Hüsrev Enûşirvan Döneminde İran da Tıp (Miladi 531–579)

Enûşirvan’ın saltanatı dönemi bilim ve tıp açısından çok parlak ve dikkate değer bir dönem idi. Bundan dolayı Sâsânî döneminde tıp konusu bölümünü bu hükümdarın saltanatı ile ilgili başlık altında inceleme gereği duyduk.

Şekil 169. Hüsrev Enûşirvan dönemine ait sikkeler. (İran Tarihi, Sir Persi Sykes)

Enûşirvan saltanatının ilk yıllarında Mazdek taraftarlarını ortadan kaldırarak onları yok etti. Ülke’de Mazdek yanlılarının çalışmalarının etkisiyle ortaya çıkan olumsuz durumları baskıyla ortadan kaldırarak kendi kemal-i iktidarı, siyaset ve saltanatını sağlamlaştırdı.

Saltanatının ilk yılında Bizans ile barış yaptı. Fakat bu barış sürekli olmadı. Miladi 545 yılında ateşkes antlaşması yerini savaşa bıraktı.

Bu hükümdar döneminde Bizans ile İran arasında serbest ticaret gelişti, Hıristiyanların kendi dinlerinde özgürce hareket etmeleri sağlandı. İran’ın sınırları doğuda Ceyhun’a (İran ve Türk Hakanlığı arasındaki sınır) kadar ve güneyde Yemen’e kadar yayıldı. Bunun yanında İran ve Roma arasındaki ilişkiler tekrar bozuldu ve Justinyanus (Justinianos) Hüsrev’e yenildi. Tisfun (bu şehir Meda’in şehridir, yedi büyük şehirden oluşmaktaydı ve bu şehirlerin en eskisi Seleukeia şehriydi) İran’ın başkenti oldu. İran Hıristiyanların merkezi ve başpiskoposluğu Veherdeşir şehri oldu.

Hüsrev, Meda’in kentlerinden birinin ismini yeni Antakya (Veh Antiok Khuseo) ya da Rumeğan olarak değiştirdi.

Hıristiyanlara ek olarak Yahudiler de Veherdeşir şehrinde sayıca çoktular ve kendi dinlerinde özgür olarak yaşamaktaydılar.

Yahudilerin önemli merkezlerinden biri de Mahoza şehriydi. (Bu şehir Dicle nehrinin sağ kenarında kurulu olan yedi büyük kentten biriydi.) Burası, Babil Yahudi toplumunun merkeziydi. Buradaki Yahudi tüccarlar özgür bir şekilde ticaretle uğraşıyorlardı. (Çeşitli kaynaklar)

Şekil 170. Hüsrev Enûşirvan sikkesi. (Sâsânîler Döneminde İran)

Enûşirvan çok akıllı ve bilgece bir politikayla ülkesinde huzuru sağlamayı başardı ve bu huzur ortamı sayesinde bazı ulema ve bilim adamlarını Doğu Roma imparatorluğundan İran'a çekmeyi başardı. Buna ek olarak hekim Berzeveyh eliyle Hindistan'daki bilimsel ve tıbbi çalışmaları İran ülkesine getirdi. Enûşirvan bazı Sâsânî hükümdarlarının sahip olduğu taassup ve katılığa sahip olmadığından dolayı bilim adamlarını kendisine çekmesini biliyordu. Bununla beraber bildiğimiz gibi bu bilim adamlarının birçoğu yabancıydı.

Şekil 171. Hüsrev ve İran'a sığınan Romalı bilim adamları (İran Tarihi, Kültür Bakanlığı)

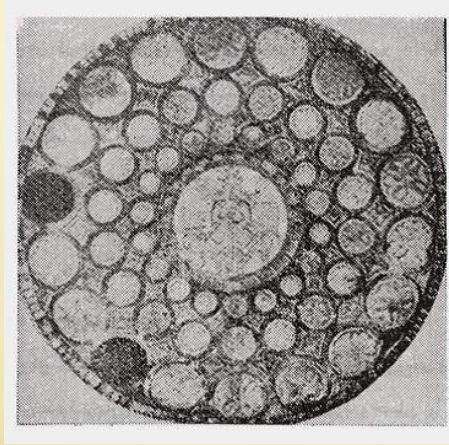
Ayrıca bunun dışında birtakım adımlar atarak Cündişapur'u canlandırdı ve buranın büyük bir tıp merkezi haline gelmesine vesile oldu. (Açıklaması yapılacak)

Bunlara ek olarak Hüsrev'in babasının Doğu Romalı Urfalı Estefan (Stephan de Edessa) adında bir doktor tarafından tedavi edilmesi bilinmektedir. Hüsrev'in kendisi de gençliğinde onun terbiyesi altında yetişmiştir.

Hüsrev Enûşirvan'ın kişiliğinin oluşmasında bazı bilim adamlarının büyük nüfuzu vardır. Bunlar sarayın astrolog ve hekimleriydiler. Hüsrev'in kendisinden felsefe dersi aldığı hocası, Suriyeli Uranius adında bir bilim adamıydı.

a) Enûşirvan'ın Bilime İlgisi:

Dikkate değer konulardan biride Enûşirvan'ın ilmi konularda araştırma ve tetkiklere, felsefi meselelere, dünyanın yaratılışı, sonsuz ve ebedi yaşam ve benzer konulara olan merakıdır. Bu nedenle kendisi din adamlarının bu konuyu konuşup tartışmaları için bir araya toplanmalarını isterdi.

Şekil 172. Kap üzerinde Hüsrev'in resmi (Sâsânîler Döneminde İran, Prof. Artur Kristensen)

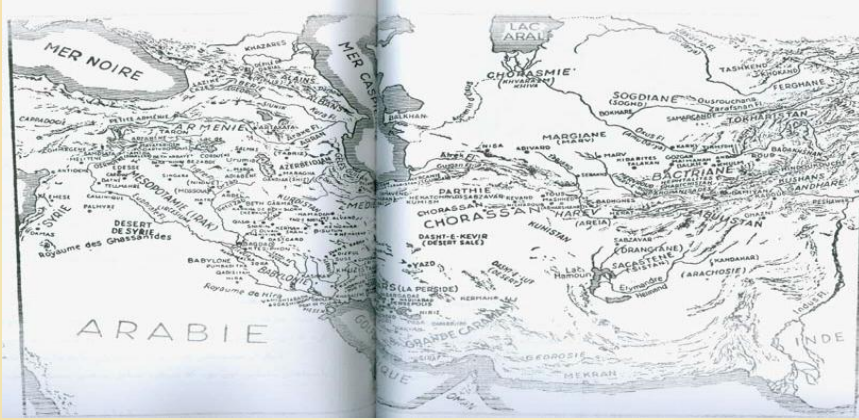
Bunların dışında Tisfun'a sığınan bazı Yunanlı filozofların da bu mecliste hazır bulunmalarını isterdi. Bu durum Enûşirvan'ın dini inanç ve düşüncelere ne kadar değer verdiğini göstermektedir.

Atina'dan gelerek İran'a sığınan filozof ve bilim adamlarının isimleri şöyledir: Suriyeli Damaskiyus (Damasckkios), Kilikyalı Simbilyus (Simplikios), Firigyalı Yulamyus (Eulamius), Lidyalı Periskianus (Peris, Kianus), Fenikeli Hermiyas, Fenikeli Diyojenus (Diogene), İsidorus (İsiolorus). Bunlar bir süre İran'da kalarak bilimsel faaliyetlerden bulunmuşlardır. (Çeşitli kaynaklar ve Doktor Sefa'nın Akli ilimler Tarihi)

Ne yazık ki bu filozoflar bazı sıkıntılardan dolayı İran'ı terk ettiler. Fakat Enûşirvan'nın onlara olan yoğun ilgisinden dolayı Romalılarla yapılan barış antlaşmasının maddelerinden bazılarında bu filozofların kendi vatanlarına dönmelerinin engellenmemesi şartını koymuştur.

Enûşirvan hakkında bilinmesi gereken konulardan diğer bir tanesi de onun diğer Sâsânî hükümdarlardan farkı olarak dini konularda hiçbir taassuba ve sertliğe sahip olmamasıydı. Felsefi ve dini düşüncelerin hepsine karşı taassubun dışında geniş bir bakış açısıyla bakmaktaydı.

Şekil 163. İran ve komşu ülkeler haritası. (Sâsânîler Döneminde İran kitabından).

Kendisi Hıristiyanları halkın refahı ile ilgili işlerde istihdam ediyordu. Rumegan şehrinin kurulmasından sonra Yakubi tarikatı üyelerine bu şehirde kendi başpiskoposluklarını kurmaları için izin vermesi onun ne kadar hoşgörülü bir yapıya sahip olduğunu söylemek için yeterlidir. (Çeşitli kaynaklar).

b) İran ve Hint Kültürünün Sentezi

Bildiğimiz gibi Satranç oyununun Hindistan'dan İran'a gelmesi konusu meşhurdur. Aynı şekil Hintçe bir kitap olan Kelile ve Dimne (Kelik ve Dimnek) Pehleviceye çevrilmiştir. Doktor Berzeveyh tarafından Hint seferinden sonra İran'a getirilmiş olan bu kitap Pehleviceye tercüme edilmiştir. Aşağı yukarı aynı dönemlerde Süryancaya ve sonra da İbn-i Mukaffa tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu iki olay Enûşirvan'ın İran kültüründe nasıl bir değişim meydana getirdiğini bize haber vermektedir.

Bunun yanında Yunan düşünce ve fikirlerinin (Yeni Eflatuncular) İran ile irtibatının ardından, Hint düşüncesinin de İran düşüncesi ile buluşması; İran, Yunan ve Hint tıbbi üzerinde bir sentezin oluşmasına vesile olmuştur. Bunun yanında Hint edebiyatının da İran edebiyatı üzerindeki etkisi azımsanmayacak kadar çoktur.

c) Müşavere Meclisi veya Tıp Kongresi

Enûşirvan döneminde sarayda bazı doktor ve filozoflar görev yapıyorlardı. Büyük hekim Cebrail, ya da daha iyi bir ifadeyle hükümdarın hekimbaşı (Cündişapur hekimi), "Yiyecekler ve İçecekler" adlı kitabın sahibi hekim Beyadık, Resulaynlı büyük filozof Sercis ve hekim Berzeveyh'tir. Bunların her biri, bilim dallarından bir tanesinin sorumlusuydular. Cebrail hekim sınıfının reisi ve saraydaki tıbbi işlerin sorumlusuydu. Sercis, felsefe ve hikmet ile ilgili kitapların Yunancadan Süryaniceye tercümesi işiyle uğraşıyordu. Beyadık tıp ile ilgili kitaplar yazıyor, hekim Berzeveyh ise çoğunlukla siyaset ve ahlakla ilgili olan Hint filozoflarının kitaplarının tercümesiyle uğraşıyordu.

Ne zaman bu bilim adamlarıyla tıp, felsefe ve hikmet ile ilgili konularda civar ülkelerin tabip, filozof ve hekimleriyle arasında herhangi bir ihtilaf meydana gelse hükümdarın emriyle sarayda bir danışma ve istişare konseyi oluşturulurdu. Bununla beraber yine de saray hekimlerinin görüşlerinin ve düşüncelerinin daha sağlam ve daha güçlü olduğu görülürdü.

Sâsânî hükümdarının tertip etmiş olduğu bu müşavere meclisini büyük bilim ve hikmet kongresi olarak adlandırabiliriz.

Cebraîl kendi makamını Hüsrev Perviz'in sevgili eşi Şirin'e borçlu olduğunu düşünüyordu. Kendisi Nesturî bir Hıristiyan idi ve Şirin de Hıristiyan'dı. Cebraîl, Şirin'in kısırlığı konusunda duygusal bir tavır takınmıştı.

Şekil 173. Hindistan Yarımadası ve buranın bilim merkezleri haritası (Doktor Henri A. Sicrist) (ek olarak) Küçük Asya, Yunanistan ve bilim merkezleri haritası.

Kendisi Resulaynî Sercis'in yardımıyla Şirin'in kısırlığını tedavi etti ve Şirin'in bir çocuğu oldu. Antik İran'da istişare konusuyla ilgili seçkinler sınıfından şuralar oluşturma işi çok sık görülen bir olaydır ve bu İran medeniyetine ait bir özelliktir. Bununla beraber tıbbi şuralar oluşturma veya tıbbi komisyonlar kurma olayı da antik İran'a ait bahsedilen objeler arasındadır.

Şehname'de şöyle bir olay anlatılır: Kavus Mazenderan'a gittikten sonra bir çatışma sırasında gözleri görmez olur. Uzak yakın bütün hekimler hastalığından dolayı aciz düşerler.

Firdevsi bununla ilgili şöyle der:

Bilge hekimler bir araya geldiler

Hepsi ayrı ayrı hikâyeler anlattılar

Çeşit çeşit ilaçlar yaptılar

Yine de bu hastalığı tanıyamadılar

8) Hekim Berzeveyh

Enûşirvan dönemi doktor ve bilim adamları içerisinde en meşhuru Berzeveyh'tir. Gerçekte saraydaki hekim sınıfının başıydı. Daha önce de söylenildiği gibi kendisi Hindistan'a giderek; Satranç oyunu ile Kelile ve Dimne kitabını İran'a getirdi.

Bildiğimiz gibi Kelile ve Dimne kitabının yazarı Hindistanlı hekim Baydaba'dır. İslam sonrası dönemde Abbasi halifesi Mansur'un kâtibi Abdullah ibn-i Mukaffa onu Arapçaya tercüme etti. Kendisinden sonra Abbasi halifesi Mehdi'nin hilafeti döneminde Abdullah bin Hilal Ahvazi onu Farsça'ya tercüme etti. Daha sonraları Gazne hükümdarı Ebu'l Muzaffer Behramşah döneminde Ebu'l Me'ali Nasrullah bin Muhammed bin Abdulhamit Münşi tekrar İbn-i Mukaffa'nın çevirdiği Arapça nüshasını Farsçaya tercüme etti. Biz şimdi tabip Berzeveyh'in durumuyla ilgili bilgileri işte bu nüshadan elde etmekteyiz.

Hekim Berzeveyh Hindistan'a yaptığı sefer hakkında şöyle der:

“...iş o hale geldi ki Allah'ın takdirine boyun eğdim. İşlerim o kadar yoluna girdi ki sonunda bütün işlerimi düzene koyabildim. Hindistan yolculuğumun gerçekleşmesi amacıyla kendime bir yol ve bir ümit ışığı bulmaya çalıştım ve bu ümitle biraz zaman geçirdim. Sonunda o diyara gittim ve bahsedilen şartlar altında büyük gayretler göstererek ciddi çalışmalar ortaya koydum. Geri dönüşümde de bazı kitaplar yanımda getirdim ve bunlardan bir tanesi işte bu Kelile ve Dimne'dir...” (Behramşah'ın Kelile ve Dimne'sinden naklen)

Bunun yanında Hekim Berzeveyh'in biyografisi Kelile ve Dimne kitabında şu şekilde anlatılmaktadır:

“Fars doktorlarının mukaddimi (reisi) Hekim Berzeveyh şöyle demektedir. Babam asker sınıfındandır. Annem ise Zerdüşť dininin alimlerinin mensup olduğu hanedana mensuptu. Allah'ın, ta başlangıçta bana vermiş olduğu en ilk nimet buydu. Anne ve babama karşı büyük bir sevgim vardı ve onların merhametini her zaman üzerimde hissettim. Aynı şekilde diğer kardeşlerim arasında ayrıcalıklı bir yerim vardı. Yedi yaşıma geldiğimde beni tıp ilmini tahsil etmem için teşvik ettiler. Tıp ilmine karşı yeteri kadar vakıf olunca ve bu ilmin faziletine aşına olunca, bu bilimi talim etmeye yönelik bende büyük bir istek ve doğru bir gayret ortaya çıktı. Böylece bu bilim dalında büyük bir şöhrete kavuştum ve insanların tedavisine başladım. Sonunda dünya ehlinin en büyük meşguliyetleri olan ve insan nefsine hoş gelen bütün uğraşlardan kendimi el çektirdim ve kendimi mal biriktirme, günü birlik zevkler, diğer uğraşlar ve baki kalacak olan hayırlar arasında tercih yaptım. Şunu da eklemek gerekir ki tıp ilmi büyük bilginler arasında ve bütün dünyada övülen işler arasındadır. Bunun yanında tıp kitaplarında da yazıldığı gibi en faziletli tabip o kimsedir ki Ahiret sevabını umarak tedavisini yapsın. Böylece dünyevi açıdan beğenilen ve hoşça giden güzel bir huy edinerek,

bağnazlığı kenara itebilsin. Aynı şekil çiftçinin tarlaya tohum ekmesi kendi çabasının sonucudur fakat saman hayvanların tabii olarak elde ettiği yiyecekleridir. Bu işe kendimi öyle kaptırdım ki artık nerde bir hasta görsem kendimi onu iyileştirmek için seferber ettim ve hastaların sıhhati ümidiyle ber vech-i hisbet (tamah ve ücret hırsından uzak sadece Allah'ın rızası için) çabaladım. Bir müddet bu işlerle meşgul olduktan sonra benim emsalim bazı hekimlerin hastaların tedavisinde mal hırsı ve haysiyet derdine düştüklerini gördüm. Nefsim bir ara buna meyil ederek dünyevi isteklere karşı olan hevesim neredeyse beni kendisine çekerek ayağımı kaydırmak üzereydi. Bunun üzerine kendi kendime dedim ki ey nefis, eğer fayda ve zarar getirecek işleri birbirinden ayıramazsan; eğer yaptığın işlerin ve mezara doğru gerçekleşen yolculuğun akabinde şifa verici olarak gerçekleştirmiş olduğun işleri gerçekleştirme fikrine karşı şu fani dünyanın hırs ve tamahının sana hâkim olmasına izin verme. Dünyayı terk etme fikrine katılamamanın en güçlü sebebi kendisiyle mağrur oldukları bir avuç hırsın kendilerini aciz bırakmasıdır. Bu faydası olmayan fikirlerden vazgeç ve Ahiret sevabını kazanma himmetine dayan çünkü tehlikelerle dolu bir yol, muvafakat üzere olmayan dostluklar, yakın ayrılıklar ve bilinmeyen bir yöne doğru hareket seni bekliyor. Çünkü Ahiret erzağını hazırlama işi gecikmeye gelmez, insanoğlunun niyeti damar gibi incedir. İnsanoğlu bozuk ve birbiriyle çekişen unsurlarla doludur. Yaşamın kendisi bunlardan herhangi birisine bağlıdır. Tıpkı parçalardan müteşekkil bir heykel gibi; birleştirildiğinde bunları bir çivi tutmakta ve birbirine bağlamaktadır; bu çivi çekiliverince bütün parçalar dağılıp düşecektir. Böylece bu beden için kabule şayan olan her şey kaybolup gider ve canlılığını yitirir. Dostların ve kardeşlerin sohbet meclislerine rağbet etme noktasında aç gözlülük gösterme. Çünkü bunun vereceği zevk kısa bir inleme gibidir. Üzüntüsü verdiği neşeden daha fazladır. Bütün bunların yanında ayrılık derdi, beklemenin acı ve üzüntüsü de çabasıdır. Çünkü bir insan ailesinin ve çocuklarının geçimi ve onların dünyevi işlerinin telaşına düşerek dostlarından ayrı kalması mümkün olabilir. Buna bağlı kalarak kendisini ailesi ve çocukları için feda eden kişinin durumu ateşin üzerine bırakılan tütsünün etrafına güzel kokular saçarak etrafındakilere faydalı olması fakat kendisini yakarak bitirmesine benzer. En doğru olan hareket şudur ki insanları tedavi etmek amacıyla sürekli olarak hazır bulunmalıdır. İnsanların hekimlerin kıymetini bilememeleri mümkündür bundan dolayı iltifatsızlık gösterme. Şunu da iyi düşün ki eğer hastalıkların pençesinden kurtulmak için sana gelen bir insan zaten bağışlanmada bulunmuş demektir. Bir insan dünya nimetlerinden faydalanamıyor ve ailesinden, çocuklarından mahrum kalmış;

müzmin hastalıklara ve ölümcül illetlere maruz kalmış ise bu kimse Allah'ın rızasını kazanmak için tedavi edilmelidir. Sihat bulma ve hastalıkların zincirinden kurtulma talepleri sevap ve hayır ölçüsünde değerlendirilmelidir. Bu şekil bir çabanın verdiği himmet dünyanın harap olmasının önüne geçer. Bunun örneği şuna benzer çok miktarda tütsüye sahip bir tüccar belirli bir ölçü ile dikkat ederek bunları satarsam uzun zaman alır diyerek mallarını acele ile yarı fiyatına satması gibidir. Bu hesapla nefsin mübalağalarından yüz çevirdim ve doğru bir yol tutturabildim. Böylece doğru bir çalışma ve riyadan uzak bir şekilde hastalar için ilaçlar aradım ve zamanın uzunluğu beni bu işe gark etti. İşte böylece bereketlerin kapıları bana sonuna kadar açıldı ve hükümdarların övgü ve ihsanları bana yönelmeye başladı. Hindistan'a olan seferimden önce ve sonra çok sayıda nimet ve ihsanlara müstağrak oldum. Böylece mal, mevki, emsal ve akranlarımdan vazgeçtim. Böylece tıp ilminin etki ve neticeleri hakkında tefekkür ettim ve onun fayda ve semerelerini kalp sayfasına yazdım. Hiç akla hayale gelmeyecek herhangi bir ilaç bile hastalıkların asli çaresi olabilir ve mesela buna bir hastalığa karşı bütün bir güven hissi verebilir. Bu ilaçlara ulaşma yolu kapalı olduğundan veya bazı karışımlarla elde edildiğinden ne şekilde bunlara güven olacağı veya hangi bilge bir fikir bunların şifa verici olduğunu varsayabilir. İşte hayırlı işler yapmak ve Ahiret azığı toplamak, günahlardan kaçınmak için öyle bir öyle bir şifa vermektedir ki insana geri adım attırmaktadır. Bu mukaddematın tesiriyle tıp ilminden uzaklaşmaya başladım ve büyük bir şevk ile din ilimleriyle meşgul oldum. Fakat bu yola dâhil olunca onun baştanbaşa tehlikeli ve sıkıntılı yerlerle kaplı, belirli bir kılavuzu ve ana yolu olmayan bir alan olarak gördüm. Tıp kitabında da herhangi bir işaret gelmemiştir ve bununla ilgili bir istidlal vermiyor ki onun kuvveti ile şaşkınlık elinden kurtulabilmek mümkün olsun. Farklı milletlerin (din ve mezhep anlamında) aksine çok açık bir şekilde miras yoluyla acımasız bir şekilde zayıflatılmış, bazı toplulukların da hükümdarlara olan bağlılıklarından dolayı can korkusundan ayaklarına titreme düşmüştür. Bazıları da dünyevi kırıntılardan istifade etme veya halkın çürümüş gönülleri içerisinde merteye elde etme niyetiyle meşgul olmakta ya da onların çürümüş kemik yığınlarına dayanmak istemektedirler. Yaratıcının marifeti, yaratmanın başlangıcı ve işlerin sonu gibi konularında sürekli olarak ihtilaf halindedirler. Çok açık bir şekilde herkeste aynı tavır görülmektedir, herkes benim görüşüm isabetlidir, hasmımın görüşü batıldır ve kendisi suçludur gibi bir tavır içindedir. Bunları düşünerek hayret ve tereddüt çölünde bir müddet dolaşarak, onun inişli çıkışlı olan pürüzsüz yollarında gezindim. Tabii ki amacıma ulaşabileceğim bütün yolları denedim fakat beni hedefe götürecek

doğru yola çıkabilecek bir delile ulaşamadım. Sonunda geri dönme mecburiyeti hâsıl oldu ve ben de her bilim sınıfının erbabı ile görüşerek onların fikirlerini öğrenmek ve onlardan istifade etmek istedim. Bu düşüncemi yerine getirerek, bahsedilen şartları yerine getirdim. Kendisi ile görüştüğüm herkes seçmiş oldukları dinlerinden ve bu dinlerinin faziletli taraflarından bahsederek; milletin durumunu kötüyerek muhaliflerinin kabahatlerini anlattılar. Ne kendim ne de dostlarım için hiçbir şekilde tatmin edici bir delil kendilerine sunamadım. Şunu iyi anladım ki onlarla konuşmak beyhude bir iş idi ve ilim ehlinin kalbi hiç bir şeyi kabule yanaşmıyordu. Eğer bu taifenin fikri ihtilaflarının ardına düşersen, garaz sahiplerinin sözlerine itimat etmem gerekirdi ve böylece cahillerden olurum ...”

Yukarıdaki açıklamalarda hekim Berzeveyh’in biyografisine ek olarak yaratılış, sentez teorisi, hastalıklar ve ilaçlar hakkındaki bazı görüşler de göze çarpmaktadır. Gerçekte bu görüşlerin o dönemin tıbbına ait özet bilgiler vermesi açısından dikkate değer olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

9) Bezercumhur (Buzurgmihr)

Enûşirvan’ın veziri Bezercumhur’un adı İskender, Lokman hekim ve bunlar gibi tarihi şahsiyetlerin birçoğunda olduğu gibi tarihe geçmiş şahsiyetlerdendir. Kendisinin hakkında birçok efsane ve hikâye nakledilmiştir ki onların birçoğunun gerçeklerden uzak olma ihtimali yüksektir. Bununla beraber bize nakledildiği kadarıyla kendisi eski İran tıp ve felsefe tarihinde büyük bir rol oynamış birisidir.

Enûşirvan’ın saltanatı ile bu dönemin maarifi üzerindeki etkilerinden dolayı adı geçen vezirin biyografisi dikkat çekici bir boyuttadır. Başlangıçta hükümdarın teveccüh ve inayetini celp ederek Enûşirvan’ın çocuğu Hürmüz’ün talim ve terbiyesiyle görevlendirildi. Hürmüz başlangıçta Buzurgmihr’e saygılı davranmayarak, onun duygularını yaraladı. Fakat sonradan yaptığı hareketlerden dolayı özür diledi ve kendisini ululadı. Böylece vezirliğe kadar ulaştı ve ülkenin bütün işlerinde büyük bir nüfuz ve kifayet ile hükümdara hizmet etti

Buzurgmihr’e ait meşhur hikâyelerden biri şöyledir. Birgün Enûşirvan’ın huzurunda âlim ve bilgelere oluşan bir mecliste hayattaki en büyük talihsizlik nedir şeklinde bir soru sorulur. Yunanlı bir filozof bu soruya, yaşlılık ve aptallığın fakirlik ve yoksullukla birleşmiş halidir diye cevap verir. Hintli bir âlim ise, bedensel hastalıklara ruhsal acıların eklenmesi olayıdır diye cevap verir. Buzurgmihr ise ben öyle düşünüyorum ki bir insan ömrünün

tamamlandığını görüyor olsun ve buna karşılık hayatta yaptığı iyi bir işi olmasın, en büyük musibet ve talihsizlik budur diye cevap verir. Bu cevap Hüsrev'in çok hoşuna gider. Böylece Hüsrev'in nazarında Buzurgmihr'in yabancı filozof ve bilgeler karşısındaki saygınlığı ve üstünlüğü daha da artmış olur.

Antakyalı Simon (Simeon) yaklaşık 1070 yılında kitabı Arapçadan Yunancaya çevirmiştir. Bu kitap Yunan felsefesi üzerine yazılmış bir kitaptır. Kendisi bu kitabın Buzurgmihr'e ait olduğunu iddia etmiştir. Fakat kitabın başkalarına ait olma ihtimali de bulunmaktadır. (Doktor Elgod, Tıp Tarihi, sayfa 53)

Buzurgmihr'in, Enûşirvan ve Hürmüz dönemlerinde çok saygın bir konumu ve devlet üzerinde benzersiz bir nüfuzu bulunmaktaydı. Fakat hükümet sırası Hüsrev Perviz'e gelince kendisi onu Hıristiyan olmakla itham ederek idam ettirmiştir.

Bu konumuzun son kısmında Kelile ve Dimne'de "Mümtaz Buzurgmihr'in kelamı" bölümünde yer alan ve kendisine nispet verilen konuşmayı nakledeceğiz. Aşağıda vereceğimiz ve kendisine nispet edilen bu konuşmada onun ilim ve tahsil konusundaki akide ve düşüncelerini çıkarmış olacağız.

"Bu, Brahman dininin Hintli âlimlerinin oluşturmuş olduğu Kelime ve Dimne kitabıdır. Bu kitap envai çeşit misal, öğüt, konu ve hikmet ile ilgili konularda, her ilim sınıfına ait ilim adamlarının görüşlerinden alıntılar yapılarak vücuda getirilmiştir. Sözcüklerin sahip olduğu incelikleri öyle dakik bir şekilde kullanarak bir mecmua ortaya koymuşlardır ki dünyevi olaylar, dini konular, geçimle ilgili işler düzenli bir şekilde yerli yerine otursun diye kuşların, evcil olmayan ve vahşi hayvanların diliyle çok anlamlar ifade eden belîğ sözcüklerle hikâye ederek ortaya koymuş ve bu eseri ortaya çıkarmışlardır. Öyle ki her hikâyenin başlangıcında konuya giriş olarak okuyucuya konuya başlamadan fikir edinmesi için hemen doyurucu bilgiler vererek ardından hikmetli, güzel sözleri oyun ve mizah tarzında birbiriyle karıştırarak vermektedir ki bunu okuyan hekimler kendi mütalaalarında istifade edebilsinler, cahiller de hikâye okuyarak öğüt alsınlar. Genç ilim talipleri de ilim öğrenme ve öğüt alma yoluyla, bu bilgileri kolayca zabt edebilsinler. Akli melekelerin ve tecrübelerin gelişerek olgunlaşmasına neden olduğundan bakış açılarını muhafaza ederler. Böylece gönül sayfasının faydalarla dolduğunu görürler, bir anda ilmi açıdan değerli kaynaklara ve zengin hazinelere ulaştığını fark eder. Buna örnek vermek gerekirse şuna

benzer ki genç yaşta bir insana babası tarafından güzel bir hazinenin miras kalması gibi bir olaydır. Böylece kendisine bir ferahlık ulaşmış ve ömrünün geri kalan kısmında rahatlık elde etmiş olur. Bunun yanında bu kitabın okuyucusu kitabın içeriğinde bahsedilen konularda geçen maksadı ve anlamı iyi bilmelidir. Kitabın muhteviyatındaki anlamlara vakıf olamazsa kendisinden istifade edemez, bundan dolayı kitaptaki faydaların ve semerelerin tadına varamaz. Bundan dolayı bu kitap üzerinde talim yapan öğrencilerin en öncelikli görevi, kitabı anlayarak okumaktır. Eğer doğru düzgün okumazsa bu kitaptan nasıl faydalanabilir. Çünkü insan vücudu ruh ve bedenden oluşmaktadır ve onda meydana gelecek en ufak bir rahatsızlık mananın idrakini güçleştirecektir. Okuma kudretine sahip olduğunda kolay bir şekilde sonuca ulaşacak, muhteviyatındaki anlamları rahat bir şekilde derk edecektir. Bunun aksi durumda olması durumunda cahil adam ve hazine hikâyesinde olduğu gibi ...”

Yine bu bölümün son kısmında şöyle denilmektedir:

“...insanların ilim elde etme amacıyla çaba göstermeleri gerekmektedir. Onu anlama noktasında dikkatli olmalıdırlar çünkü ilim talep etmek ve Ahiret azığını hazırlamak en mühim işlerdendir. Hayat için bilgi ve güzel tavırdan daha iyi bir şey yoktur. Bunun yanında edebın nuru kalpleri canlı kılar. Tecrübelerin ilacı insanı cehaletin getireceği felaketlerden korur. Tıpkı güneş ışıklarının yeryüzünü nurlandırdığı, suyun insan yaşamını ebedi kıldığı gibi ilim insanda güzel huylar olarak ortaya çıkar ve aynı şekil bilgi ağacının meyvesi güzel amellere sahip olmak ve kötü davranışlardan kaçınmak şeklinde ortaya çıkar. İlim sahibi olup ta onunla amel etmeyen kimsenin durumu şuna benzemektedir. Bir kimse korkunç olan bir yolun tehlikelerini bilir ama buna rağmen o yolda yürür veya bir insan aşırı yemek yemesi durumunda bazı hastalıklara müptela olacağını bilir fakat buna rağmen çok yemek yemekten geri duramaz ve kendisini helak eder. Herhangi bir işin kötü taraflarını bilen bir kimse kendisini işlerin kötü akıbetlerinden korumuş olur. Birisi kör ve diğer gören iki kişinin bir kuyuya düştüğünü düşünün, ikisinin başına gelecek olaylar aynı olabilir mi. Buna rağmen gözleri görmeyen bir insanın gören kimseler ve bilgi sahiplerinin yanında özü daha makbuldür ve kendisini mazur görürler. İlimin en büyük faydası kişinin kendisine saygısı ve izzeti nefsidir. Bunun yanında eğer bir kimse başkalarının talimi için uğraş verir ama kendisini eğitmekten gaflet ederse onun durumu da insanların kendisinden su içtiği ama kendisinin de kendisinden hiçbir şekilde haberi olmadığı bir çeşmeye benzer. Böyle bir kimsenin bu iki konuda önce

kendisinden başlaması gerekmektedir. Ondan sonra başkaları için fedakârlıkta bulunmalıdır. Yani tecrübelerin yüzü malum olduğunda önce kendi ahlakının temizliği için çaba gösterecek ki aynı gayreti diğerleri için de gösterebilsin. Eğer bu konuyla ilgili bir cahillik ortaya koyarsa tıpkı pisliğin içerisinde gezinen ve bu durumdan şikâyet eden kör ve şaşkınlık bir kimseye benzer.

Sâsânîler Döneminde Yabancı Doktorlar:

İkinci Şapur'un Theodosius ya da Theodorus adında Yunanlı bir doktoru vardı. Kendisinin adı İbn-i Nedim'in El Fihrist kitabında geçmektedir. Kendisinin yazmış olduğu tıp kitabı sonraları Arapçaya çevrilmiş ve miladi onuncu yüzyıla kadar bu kitaptan istifade edilmiştir. Bu hekim Yunanistanlı olup Hıristiyan dinine mensuptu. Şapur onun için bir kilise yaptırmış ve onun isteği üzerine esir olan bazı vatandaşlarını serbest bırakmıştır.

Kennaş-ı Teodosyus adıyla bilinen bir *kennaş* (mecmua veya ansiklopedi) yazmıştır. Şunu da söylemek gerekir ki Sâsânî hükümdarlarının yabancı doktorlara olan muhabbetlerinin sebeplerinden birisi de Cündişapur tıp okulunun sahip olduğu canlılık ve parlaklıktır. Bu doktorun biyografisi ile ilgili bazı bilgileri Bağdat'tan önce İran'da bilim ve tıp merkezleri adlı bölümde zaten belirtmiştik.

Sâsânîler dönemindeki yabancı doktorlardan ya da daha iyi bir tabirle tedavi konusunda güçlü olan hekimlerden bahsederken bunların arasında yukarıda da adı zikredilen Doktor Maruta'yı da anmak gerekmektedir. Kendisi bildiğimiz gibi Mezopotamya patriği idi ve Romalı bir elçilik heyeti ile birlikte İran sarayına gelerek yeni tahta geçen Roma imparatorunun iyi niyet mektubunu takdim etmiştir. Bu piskopos Yezdicürd-ü Esim'in (Günahkâr Yezdicürd) hastalığını tedavi etmiştir.

İranlı olmayan doktorlardan biride Enûşirvan döneminde yaşamış olan ve yukarıda adı geçen Resulaynî Süryani Sercis'tir (Sergius). Hipokrat ve Galeneus'un tıbbi eserlerinin birçoğunu Süryaniceye tercüme etmiştir. Miladi sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Yunan tıbbına ait Arapçaya tercüme edilmiş olan kitapların çoğu öyle görünüyor ki bu Süryanice tercümelerinden yapılmıştır.

Berzeveyh'in Enûşirvan'ın emriyle Hindistan'a giderek oradan satranç oyunu ile Kelile ve Dimne ve çok sayıda tıp kitaplarını yanında getirdiği seyahatten sonra muhtemelen kendisiyle beraber birkaç doktoru da İran'a getirmiştir.

Sâsânî Hanedanlığı döneminde yaşamış olan yabancı doktorların içinde kendisinden bahsedilmesi gereken hekimlerden birisi de Edessalı Stephanus'tur. Bu hekim Hüsrev'in babasını tedavi etmiş ve daha önce de anlattığımız gibi Hüsrev'in kendisi de onun talim ve terbiyesi altında yetişmiştir. (Elgod, İran Tıp Tarihi, sayfa 51)

Enûşirvan'ın kendisini tedavi etmesi için seçtiği doktorlardan bir diğeri de Tribunus'tur (Tribunus). Bu doktor Hüsrev'in Roma İmparatorluğuyla yaptığı ateşkes anlaşmasında kendisinin Hüsrev'in hizmetinde kalmasını şart koştuğu hekimdir. Böylece Tribunus ikinci kez Hüsrev'in hizmetine girmiştir. İran hükümdarı kendisinden çok memnundu. Bu hekim İran hükümdarından her ne isterse hükümdar bu isteği kabul ediyordu. Kendisi, hükümdardan, makam, mevki, mal, mülk yerine sadece 3000 kişilik Romalı esirinin serbest bırakılmasını istemiş ve Hüsrev de bunu kabul etmiştir. (Doktor Elgod'un Tıp Tarihi kitabından naklen)

Diğer bir yabancı doktor da Hüsrev Perviz döneminin hekimler sınıfı reisi (durustbez) olan hekim Gabriel'dir. Kendisi Yakubi mezhebine bağlıydı. Hüsrev Perviz'in eşi Şirin çocuk sahibi olmak istiyordu ve Gabriel'in uyguladığı tedavi sonucunda kendisi bir çocuk sahibi olmuştur. Bundan dolayı kendisine "Merdañşah" lakabı verildi. Bunun akabinde Gabriel'in makamı muhteşem oldu. Şirin'in Yakubi inancını kabul etmesiyle beraber Yakubilerin durumları daha da iyileşmeye başladı. (Sâsânîler Döneminde İran)

11. Cündişapur Tıp Okulları ve Hastaneleri

a) Cündişapur Şehrinin Kuruluşu ve Üniversitesinin Açılması

Daha önceki konularda bahsettiğimiz gibi Erdeşir Babegan'ın oğlu Birinci Şapur'un Roma İmparatoru Valerianus'u (Valerianos) yenerek Antakya şehrini alması ve Roma İmparatorunu esir etmesinden sonra İran'da bir şehir inşa etmiştir. Bu şehrin adı Cündişapur ya da Cündisapur (Arapçası Şapur'un kalesi anlamında) şeklinde adlandırıldı. Şapur'un emriyle Yunanlı ve Romalı esirler tarafından Huzistan bölgesinde Şuş şehrinin doğusunda Susa'nın doğusunda, Dezful'un güney doğusunda ve Şuşter'in kuzey batısında ki bugünkü adıyla Şahabat denilen yerde kurulmuştur.

Bunun yanında şehrin bu şekilde adlandırılması ise şöyle gerçekleşmiştir. Vehz Andev- Shapohr yani "Şapur'un Antakya'dan daha iyi olan şehri" anlamına gelmektedir. Buna benzer isimler koyma geleneği Sâsânî hanedanlığında görülen bir olaydır. Mesela Birinci Hüsrev Enûşirvan'ın kendi

yaptığı şehre “Vez Andev Husrev” (Veh- az- Andev – Khosrow) şeklinde adını vermesi gibi benzer örnekler vardır.

Yukarıda da belirtildiği gibi Cündişapur Huzistan’da Beyt Lapat adı verilen yerde inşa edilmiştir. Huzistan Eyaleti Hicri 19 (miladi 640) yılında Arapların eline geçmiştir.

Cündişapur, İslam coğrafyacılarının da belirttiği gibi nimetlerinin bolluğu, tarım ve hurma yetiştirmedeki bereketiyle ünlüydü. Tarih-i Hükema kitabının yazarı Cemaleddin Kifti Cündişapur hakkında şöyle yazmaktadır:

“Cündisabur halkından hekim olanlar tıp bilimi bakımından çok yetenekliydi. Sâsânîler döneminde bu topraklar üzerinde tababet ilmi çok yüksek bir konuma gelmiştir. Şehrin kuruluşu ise Erdeşîr’in oğlu olan Şapur’a nispet edilir. Kendisi Roma imparatorunu yendikten sonra Antakya’yı ele geçirmiştir. Burayı ele geçirdikten sonra Roma kayserinin kızını istemiş ve o da kızını Şapur’a vermiştir. Şapur kayserin kızı için Konstantiniyye’ye benzer bir şehir inşa ettirmiş ve adını da Cündisabur koymuştur.”

Kifti devam ederek şöyle söylüyor: “Sâsânî tarihinde şöyle belirtiliyor ki bu şehir Cenda isimli bir melike ait bir kariye idi. Şapur bu yeri kendi şehrini kurmak için seçtikten sonra emir vererek oranın sahibine buna karşılık olarak çok mal ve para verilmesini istedi. Fakat köyün sahibi olan adam onları kabul etmedi. Şehri ben kendim yapacağım dedi. Şapur da şehrin yapılmasına kendisinin de katkıda bulunması yani giderlerine ortak olması şartıyla teklifi kabul etti. Bundan dolayı yörenin insanları bu şehri Cenda ve Sabur’un yaptığı şehir diye adlandırdılar ve bu yüzden bu şehre Cündisapur dediler.”

Aynı şekilde Kifti: “Kayser’in kızı oraya gittiği zaman o yörenin insanı olup ta kendilerine ihtiyaç duyulan çeşitli sınıflardan esnaflar da onunla beraber şehre yerleştiler. Tabipler arasından da bazı hekimler şehre teşrif ederek burada tıp eğitimine başladılar.” (Tarih-i Hükema, Kifti, Hicri 1324, Mısır basımı)

Mücmelüt-Tarih ve’l-Kıssas kitabında Cündişapur bölümünde bu şehrin Şapur’un bina ettiği şehirlerden biri olduğu belirtiliyor. Kendisi bu konuya devamla şehrin adı olan “bih ez andişapur” daki Andiv’in Antakya şehrinin Pehlevicedeki isminin karşılığı olduğunu söyler. Böylece *bih ez andiv*in de anlamının *Antakya’dan daha iyi* anlamına geldiğini belirtiyor. Şapur, şehri aynen satranç tahtası gibi inşa etmiştir. Sekiz yol dikey ve sekiz yol yatay şekilde satranç gibi çizilmişti ve fakat bu bölgede satranç oyunu bilinmezdi fakat şekil olarak satranca benzemekteydi. Bu şehir günümüzde harap

haldedir ve yerinde sadece küçük bir köy bulunmaktadır. (Yaklaşık olarak hicri kameri 520 yılında, Mücmelüt-Tarih ve'l-Kıssas'ın hülâsası)

Şehrin kurulmasından sonra ülkenin farklı bölgelerindeki birçok sınıfa ait bazı insanlar buraya zorunlu şekilde göç ettirildiler. Buna ilâveten Romalı ve Yunanlı esirler de buraya yerleştirildiler. Bu esirler arasında Yunanlı işçilere ek olarak, bazı sanat erbabı ve ustalar da bulunmaktaydı.

Birinci Şapur'dan sonra İkinci Şapur da orayı kendine ikamet yeri olarak seçti. Burayı kendisinin saltanat merkezi haline getirdi.

Cüdişapur şehri daha önce de söylenildiği gibi Mani'nin derisinin yüzüldüğü ve derisinin içinin samanla doldurulup şehrin kapısına asıldığı şehirdir ki bu kapı Mani'nin kapısı olarak meşhur olmuştur.

Şekil 173. Cüdişapur Hastanesi. (Kültür Bakanlığı Coğrafya Kitabı)

Sonraları Bizans imparatoru ile Nesturîler arasında çıkan dini taassup ve ihtilaflardan dolayı (ayrıntılı şekilde izah edilmişti) bu bilim adamlarından birçoğu İran'a sığındılar. Bunların hepsi bu şehre yönelerek, buraya yerleştiler. Diğer taraftan İkinci Şapur ve Enûşirvan her ikisi bu şehrin bilim merkezi olması için büyük çabalar harcamışlardır.

b) Cüdişapur'da Tıp ve Felsefe

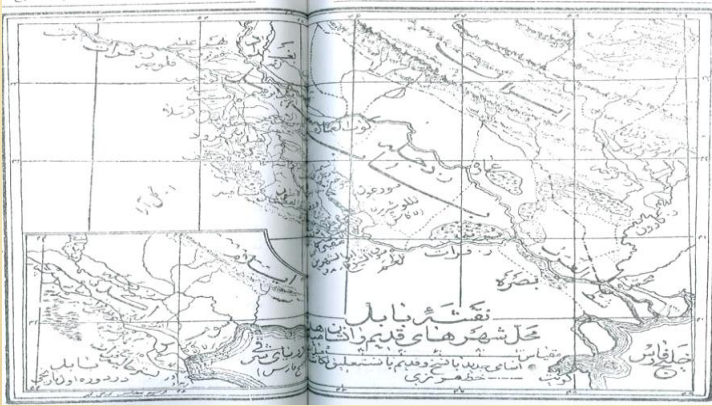
İbn-i Nedim'in "El Fihrist" te yazdığı gibi İkinci Şapur "Teyadoros" adlı Yunan doktoru kendisini tedavi etmesi için bu şehre çağırılmış ve kendisi de İran hükümdarını tedavi etmiştir. Kendisi İran hükümdarına hizmeti

sırasında büyük bir kıymet görmüştür. Daha önce de anlattığımız gibi onun tıp alanında bir kitap yazdığı bilinmektedir ve bu kitap sonraları Arapçaya tercüme edilmiştir.

Bu Yunan tabip Şapur'un gönlünde öyle bir yer edinmiş ve öyle aziz ve saygın bir yeri vardı ki Şapur'un emriyle Cündişapur'da onun için bir kilise yapılmış ve esirler arasından onun inancından olanların bazıları serbest bırakılmıştır

Şapur'dan sonra I. Hüsrev ve Hüsrev Perviz de bilimsel çalışmalara olan ilgileri, taassup ve fikri donukluktan uzak düşünce yapıları sebebiyle felsefi konuları öğrenme istekleri, ilmi çalışmaları bir araya toplama aşkları bu şehrin bilimsel anlamda inkişafına ve şehrin canlılık kazanmasına katkıda bulunmuştur.

Daha öncede izah edildiği gibi Hüsrev'in sohbet ve münazara meclisleri tertip etmesi, hekim Berzeveyh'i Hindistan'a göndermesi (bazıları Berzeveyh'in Kelile ve Dinme, Satranç ve tavlâ oyununun yanında şifalı bitkiler hakkında kıymetli bilgilere haiz bazı doktorları da kendisiyle beraber Hüsrev'in yanına getirdiğini söyleyenler bulunmaktadır) ve Suriyeli filozof Uranyus'dan felsefe öğrenmek için ders alması ve bunun gibi şeylerin hepsi el ele vererek Cündişapur'u İslamiyet'ten önce dünyanın en büyük bilim merkezi haline getirmiştir.

Şekil 175. Babil Haritası (Sir Persi Skyes, İran Tarihi)

Cündişapur'da İranlı, Hintli, Yunanlı ve Süryani doktorlardan oluşan önemli bir topluluk tıp ilmi üzerine eğitim öğretim vermekteydiler. Bu

okullarda eğitim dili başlangıçta Yunancaydı fakat sonraları yerini Pehleviceye bıraktı. Fakat Pehlevicenin etkisi sadece eczacılıkta kendisini göstermiştir.

Buna ek olarak Cündişapur okullarında etkili bir Yunan bilgisi nüfuzu bulunmaktaydı. Bazı Yunan kitapları Süryani bilginler tarafından Süryaniceye ve daha sonra da Pehleviceye çevrilmişlerdi.

Bu okullarda faaliyet gösteren birçok bilim adamından biri de Hipokrat ve Galenus'un eserlerini Süryaniceye çeviren ve çok yetenekli bir mütercim olan Resulaynî Sercis'ti. Ne yazık ki Süryaniceden Pehleviceye çevrilen bu iki büyük bilginin kitaplarından ancak çok küçük kalıntılar geriye kalabilmiştir.

Şunu da bilmek gerekir ki Cündişapur okulları üzerinde Hipokrat ve Galenus'a ait kitap ve eserlerin dışında Avesta tıbbı ve Ahemenişler devri tıp bilgisinin de etkisinin olmadığını söylemek yanlış olur. Bazı görüşlere göre Cündişapur'da daha çok Hipokrat'ın görüş ve fikirleri yaygın olduğu için bazı tarihçilerin bu şehrin adının "Hipokrat Şehri" şeklinde meşhur olduğunu iddia ettiklerini söylemektedirler.

Büyük Bahtışu ailesi altı nesil (yaklaşık 3,5 asır) boyunca Cündişapur'da eğitim-öğretim ve tedaviyle uğraşmışlardır.

Bahtışu *kurtuluşu ermiş Mesih* anlamına gelmektedir. Bu Hıristiyan ailenin Cündişapur'da büyük bir şöhreti vardı. Biz bu çalışmamızda Cündişapur doktorları içerisinde onların ismini de zikredeceğiz.

Bilmek gerekir ki Cündişapur Edessa gibi büyük bir tıp merkeziydi. Bunun yanında ikisi arasındaki fark şuydu ki Edessa Yunan biliminin merkezi iken Cündişapur ise çeşitli uygarlıklara ait bilgilerin merkezi konumundaydı. Buna rağmen eğitim dili daha önce de belirtildiği gibi önceleri Yunancaydı fakat daha sonraları ise Pehleviceye dönmüştür.

Cündişapur'da Hipokrat tıbbı Yunan hekimler tarafından okutuluyordu. Bu yüzden şehir "Hipokrat Şehri" diye ünlenmiştir.

İkinci Şapur'un gayretleri sonucunda Cündişapur önemli bir tekstil ve parfümeri merkezi haline gelmiştir. Sâsânî hükümdarları kendi güç ve otoritelerini bu şehirde icra etmekteydi.

Daha önceden de açıkladığımız gibi Cündişapur tıbbı daha çok İran, Yunan ve Hint tıbbının bir sentezinden oluşmaktaydı. Hastalıkların tedavisinde yeni yöntemler geliştirerek tıp ilmine bağlı olarak yeni ilaçlar icat

ettiler. Bu manadan olarak Cündişapur doktorları diğer milletlerin bilimsel yöntemlerini alıp inceleyerek bunlara kendi buluş, bilgi ve görüşlerini de ekleyerek yeni bir yöntem oluşturdu ve bunu ilerlettiler. Böylece yeni bir yöntem ortaya çıktı ki bu da İran yöntemini oluşturdu. Öyle ki bu dönemde insanlar İran tedavi yöntemlerini Yunanlılar ve Hintlilerin tedavi yöntemlerine tercih ettiler.

Şunu da belirtmek gerekir ki Cündişapur tıp fakültelerinde tıp eğitimi her ne kadar Yunanlı ve Süryani doktorlar tarafından icra edilse bile İranlı doktorların da katkısı da azımsanmayacak kadar çoktu (aynı şekil bu büyük tıp merkezinin doktorlarının birçoğu İranlıydı) ve eczacılık alanında uzman kimselerden oluşmaktaydı. Seyit İsmail Cürçani “Zehire” ve “İhtiyarat-ı Bedi’e” kitabının sahibi Zeyneddin Ensari kendi eserlerinde Cündişapur’da yaygın olan bitkisel ilaçları zikretmişlerdir.

İbn-i Serabiyyun’un tiryaklarla ilgili bir kitabında “bilge hekim Berzeveyh’in ilacı” adını verdiği bir ilaç göze çarpmaktadır. Bu kitabın Latince tercümesi olan Pillulac Barsiati Sapientis’te de bunu görmek mümkündür. Bu konuda bize Cündişapur doktorlarının eczacılık konusunda çok yetenekli olduklarını göstermektedir. (Doktor Elgod, Tıp Tarihi kitabından alıntı sayfa 53)

Burada şunu da belirtelim ki Edessa okulunun bilim adamlarının İran’a sığınmaları ile beraber Cündişapur tıp okulu üzerindeki Yunan nüfuzunun ortaya çıkmasını inkâr etmek mümkün değildir. Bu durum yeni Eflatuncuların (Neoplatoniens) 529 yılında okullarının kapatılmasından sonra Yunanlı sığınmacıların İran’a yönelerek ülkeye kabul edilmelerinin akabinde gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda Yunan filozoflar İran’a gelirler. Hükümdarla görüşmek arzusundadırlar. Çünkü İran hükümdarının da kendileri gibi Eflatun’un ideal devlet anlayışına inandığını işitmişlerdi. Bu yüzden Eflatun’un cumhuriyet devleti idealini burada nispeten Sâsânî hükümdarı Hüsrev Enuşirvan’ın daha rahat uygulayabilmesinin daha kolay olabileceğini düşünmekteydiler. Bu tarz hareket ve düşüncelerin bir sonucu da şu oldu ki Enuşirvan Roma İmparatoru Justinyanus ile yaptığı barış antlaşmasının maddelerinden birinde Roma imparatoru Yeni Eflatuncuları cezalandırmaktan vazgeçerek onlara yönelik baskıları kaldıracaktı.

Cündişapur üniversitelerinin büyük avantajlarından birisi de bu üniversitede tabii ilimler, felsefi ilimler ve matematik ilimlerinin yanında tıp ilminin de çok yaygın olarak verilmesiydi. Cündişapur’da tıp fakültesine ek olarak üniversitenin bitişiğinde büyük bir eğitim hastanesi de bulunmaktaydı.

Çok sayıda tıp öğrencisi hem ülke içinden ve hem ülke dışından buraya geliyordu. Sonuç olarak her yıl birçok öğrenci buradan tabip olarak mezun olmaktadır.

Bu mezunlar ya ülke içinde doktorluk yapıyorlardı ya da eğer yabancı uyruklu ise kendi ülkesine giderek orada doktorluk yapıyorlardı. Cündişapur tıp fakültesinden mezun olan yabancı hekimlerden birisi de Arabistan'dan İran'a gelen Haris bin Kelede'dir.

Kendisi mezuniyetinden sonra tekrar Arabistan'a döner. Tabipler ve hekimlerin biyografileri ile ilgili çok güzel ve dakik bilgiler ihtiva eden *Tarihü'l-Hükema* kitabının sahibi Kıftî ve *Uyunu'l-Enba fî Tabakatu'l-Etba* kitabının yazarı İbn-i Ebî Usayba'nın görüşlerine göre bu kişi Arapların ilk doktorudur. Kendisi İran'da bulunduğu süre içerisinde en az bir defa Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev ile görüşmüştür.

c) Cündişapur Doktorları

Cündişapur hastanelerinde önemli sayıda hekim topluluğu tedavi hizmeti ile meşgul idi ki bunların en önemlileri Bahtîşu hanedanı veya al-i Bahtîşu, Mesaveyh hanedanı ve İbn-i Serabiyun'dur. Gerçi bu hanedanlara mensup hekimlerin birçoğu İslam sonrası dönemde yaşamışlar ve Abbasi halifelerine hizmet etmişlerdir. Bu anlamda halifelerin özel doktorları olarak görev yapmışlardır. Bununla beraber bunlardan bazıları Cündişapur tıp okulunda okumuşlar veya bazılarının ataları geçmişte bu okullarda görev almışlar ya da bunlardan bazıları Cündişapur okulunda görev yapan üstatlardan ders almışlardır. Bunun yanında Cündişapur tıp okullarına karşı büyük bir vefa sahibiydiler. Bu yüzden temelde Cündişapurî (Cündişapurlu) tabirini almışlardır. Bu yüzden onların hepsini burada açıklama gereğini duyuyorum. Bununla birlikte Cündişapur hastaneleri İslam tıbbında çok büyük bir rol oynayarak etkileri hicri üçüncü yüzyılın sonları ve dördüncü yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Bundan dolayı tarihçiler ve özellikle İslam tarihçileri bu hastaneleri genellikle İslam dönemi hastaneleri olarak zikretmişlerdir. Bütün bunlara binaen ister İslam öncesi tıbbıyla ilgili olsun ister İslam sonrası tıbbıyla ilgili olsun bu hastanelerde görev yapan bütün doktorlardan burada bahsetmemiz gerekmektedir.

Bahtîşu Hanedanı

Bahtîşu Ailesi Süryani olup bu ailede on bir doktor bulunmaktaydı ki bunlar şunlardan ibarettir;

1. Büyük Bahtîşu adı geçen ailenin kurucusudur.

2. Corcis bin Bahtîşu Cündîşapurî.

Cündîşapur hastanesinin başhekimiydi (Abbasi halifesi Mansur'un doktoru Hicri 152, Miladi 769). Bu doktor, Abbasi Halifesi Mansur hastalandığı zaman Bağdat'ın doktorlarının bu hastalığın tedavisinde çaresiz kalmaları üzerine Mansur onu Cündîşapur'dan Bağdat'a çağırdı. Corcis Bağdat'a gitti ve dört yıl orda kaldı. Bir süre sonra rahatsızlandı Abbasi halifesinden Cündîşapur'a gitmek için izin isteyerek şayet ansızın ölürse kendi eba ve ecdadının yanında olmak istediğini belirtti. Halife onu mukaddes İslam dinine davet etti fakat Corcis cevabında dedi ki ben de iyi biliyorum ki ya cehennemde ya da cennette atalarım ile birlikte olacağım. Halife gülümseyerek "seninle tanıştıktan sonra kendisine alışmış olduğum bütün hastalıklarım beni terk ettiler" dedi. Halife onu hizmetçiler ile beraber on bin dinarla Cündîşapur'a yolladı ve onu ölü ya da diri Cündîşapur'a yetiştirmelerini istedi. Corcis öğrencisi İsa bin Şehlefa'yı Bağdat'a göndereceğine söz vererek daha sonra dediği gibi de yaptı.

3. Corcis'in oğlu ikinci Bahtîşu. (Ölüm Hicri 185, Miladi 801)

Kendisi de Cündîşapur doktorlarından olup Abbasi halifelerinden Mehdi, Hadi ve Harun Reşit'in doktoruydu. Bu hekim Harun Reşit'e acı ve sıkıntı veren şiddetli bir baş ağrısını tedavi etmiştir. Kendisinin Cebrail ve Corcis adında iki çocuğu vardı.

4. İkinci Bahtîşu'nun oğlu Cebrail: Cündîşapur'un büyük doktorlarından birisiydi ve bu hastanede hastaların tedavisi ile ilgilenmekteydi. Buna ilaveten Abbasi halifelerinden Harun Reşit, Emin ve Memun'un tedavisinden de sorumluydu. Onların hizmetinde saygın bir şekilde yaşamıştır. Kendisi ilk defa bir tıp kitabını Yunan dilinden Arapçaya çeviren ilk kişidir. (H.213, M. 828)

5. İkinci Bahtîşu'nun oğlu İkinci Corcis.

6. Cebrail'in oğlu Üçüncü Bahtîşu. (Ölümü Hicri 256, Miladi 870)

Kendisi de Cündîşapur'un ünlü doktorlarından biriydi ve Abbasi Halifesi Mu'tez'in hekimliğini yapmıştır.

7. Cebrail'in diğer oğlu Birinci Abdullah.

Abbasi Halifesi Muttaki'nin doktoruydu.

8. Üçüncü Bahtîşu'un oğlu Yahya veya Yuhanna.

9. İkinci Cebrail (ölümü Hicri Kameri 397, Miladi 1005).

Kendisi Birinci Abdullah'ın oğluydu. Aynı zamanda Aduddevle Deylemi'nin doktoruydu.

10. Yahya'nın (veya Yuhanna) oğlu Dördüncü Bahtîşu.

Kendisi Abbasi halifesi el-Muktedir Billah'ın hizmetinde bulunmaktaydı ve onun tedavisiyle uğraşan çok yetenekli ve çalışkan bir doktordu. Kendisi aynı zamanda Sabit bin Sinan'ın babası Sinan bin Sabit bin Kurra el-Sabi'nin çağdaşydı.

11. İkinci Cebrail'in oğlu Ebu Said lakaplı İkinci Abdullah (ölümü Hicri Kameri 450, Miladi 1058)

Her ne kadar Bahtîşu ailesine mensup bazı doktorlar Abbasi halifelerinin tedavisi için onların hizmetinde bulunmuşlarsa da onların hepsinin geçmişinde Cündişapur okulunda doktorluk yapmaları ile tanınmışlar ve onların bilgi birikimlerinin ana kaynağı Cündişapur Okulu olmuştur.

Cündişapur'da Bahtîşu ailesinden başka bu büyük tıp kurumunda çalışan ve burada hizmet veren başka doktorlar da vardı. Bu gayet normal bir durumdur çünkü Cündişapur o devirlerde dünyanın en büyük tıp merkeziydi. Biz, Cündişapur'da hizmet veren bu hekimler gurubundan Cündişapurla beraber tıp tarihi kitabının ikinci cildinde geniş olarak bahsedeceğiz.

Cündişapur okulunun hizmetlilerinden bir diğeri de Cündişapur hastanesinde otuz yıl boyunca hizmet vermiş olan Ebu Yuhanna ibnü'l Mesaveyh'tir. Kendisi ilaç yapımı ve eczacılıkta saygın bir makama ulaşmıştı. Kendisi daha sonraları Fazıl bin Yahya el-Bermekiyle yakınlaşarak Harun Reşit'in doktoru oldu. Kendisinin ve ailesinin İslam tıbbı hakkındaki hizmetleri Al-i Huneyn ve ibn-i Serabiyun gibi İslam tıbbı tarihi içerisinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Cündişapur'un diğer doktorları şunlardan ibarettir:

1. Kendisinden daha önce de bahsettiğimiz Curcis'in öğrencisi İsa bin Şhlefa.

2. Curcis'in öğrencilerinden İsa Bin Saharbaht (veya İsa bin Çahar Baht).

3. Cündișapur Hastanesinin reisliğini de yapmış olan Deheşteek.

4. Deheşteek'in kardeşinin oğlu olan Mihayil. Kendisi de Deheşteek ile birlikte Cündișapur hastanesinde doktorluk yapmıştır.

5. Meşhur Curcis'in öğrencilerinden olan Sercis. Kendisi okulun reisi olan Curcis'in yokluğunda okulun sorumlusu olarak görev yapmaktaydı.

6. Sehl oğlu Şapur Cündișapur Hastanesinin mukim tabiplerinden birisi olup ilaç ve eczacılık çalışmalarında çok yetenekliydi. Kendisi Abbasi Halifesi Mütevekkil'in (Hicri 232–248, Miladi 847–861) doktoru olarak görev yapmıştır. Kendisinin vefatı Hicri 255 yılına denk gelmektedir.

Cündișapur'da Hint Doktorlar:

Cündișapur'un diğer önemli doktorlarından birisi de Hintli Kenge ya da Menge'dir (Kanga). Kendisi Hindistan'dan İran'a gelmiştir. İleride Arapçaya çevrilecek olan Hint dilindeki tıp kitaplarını Pehleviceye çevirmiştir. Kendisi Hicri ikinci yüzyılın sonları ile üçüncü yüzyılın başlarında yaşamış Bermekilerin tavsiyesi üzerine Abbasi Halifesi Harun Reşit tarafından Bağdat'a çağırılmıştır.

Kanga antik dönem Hintli doktor ve bilim adamı olan Şannak'ın "El Semum" (Toksinler) adlı kitabını Hint dilinden Pehleviceye çevirmiştir. Bu kitap adından da anlaşılacağı üzere panzehirler ile alakalı olarak yazılmış bir kitap olup Cündișapur tıp okulunda dersi verilen klasik kaynaklar arasında bulunmaktaydı.

Semum kitabı beş bölüm ya da beş makaleden oluşmuştur. Bu kitap daha önce de söylenildiği Yahya Bermeki'nin teşvikiyle Kanga tarafından, Ebu Hatem Belhi'nin de yardımıyla Pehleviceye çevrilmiştir. Daha sonraları Me'mun döneminde Abbas bin Said el-Cevahiri tarafından Arapçaya çevirisi yapılmıştır. Bu kitabın içeriği farmakoloji ve toksinoloji ile ilgili bilgileri ihtiva etmektedir.

Bu kitap Miladi 1934 yılında Berlin'de "eş-Şannak Fi's-Semum ve't-Tiryak" adı altında iki kısım halinde, Almancaya tercüme edilerek basılmıştır. Birinci bölüm aynen Şannak'ın kitabı el-Semum olduğu gibi yer almıştır. İkinci bölüme ise toksinler ve tiryaklar hakkında antik Yunan tıbbına ait kaynaklardan elde edilen bilgiler eklenmiştir.

Kanga'nın yaptığı diğer tercüme kitabı ise Büyük Hint cerrahlarından biri olan Sustard'dır (Suçrute veya Susruta). Kanga bu kitabı da Halit Bermeki

için tercüme etmiş ve Cündişapur hastanelerinde bu kitaptan istifade edilmiştir. Bu kitap tıp ilmi açısından Kennaş türünde bir eserdir. Sâsânî hükümdarları döneminde yapılan çeviriler genel olarak Yunan ve Hint bilim adamlarının özellikle Eflatun, Aristo ve Hintlilere ait fabl türü hikâyelerdir. (Kastedilen kitap Kelime ve Dimne'dir ki açıklaması tabip Berzeveyh bölümünde yapıldı). (Çeşitli kaynaklardan ve Akli İlimler Tarihi'nden alıntı).

d) Cündişapur'un Araçlar Tarafından Fethi:

Cündişapur hakkında bilmemiz gereken önemli ve zaruri olan bir diğer konu da şudur. Her ne kadar Araçlar İran'ın fethinden sonra ülkede büyük tahribatlar meydana getirdiler ise de Cündişapur bu tahribat ve afetlerin dışında kaldı. Ülkenin güneyinde yer alan bu büyük ilim merkezi bilimsel çalışmaların bereketinden dolayı tahrip olmaktan ve yağmalanmaktan uzak kaldı.

Şimdi Merhum Abbas Halili'nin tercüme ettiği İslam'dan Sonra İran Tarihi isimli kitapta Cündişapur'un fethedilmesi ve şehir halkının teslim olması başlığı altında yazmış olduğu bilgileri derleyerek buraya ekleyelim.

“Üniversitelere ve bilim merkezlerine sahip olan Cündişapur “Zer bin Abdullah” tarafından muhasara edilmiştir. Burayı fethetmeye güç yetiremeyince, Sus şehrinin fatihi onun yardımına gider ama şiddetli muhasara bir türlü sonuç vermez. Bir gün şehir insanları sanki hiç savaş yokmuş gibi şehrin kapılarını açarak sürülerini dışarı bırakırlar, pazarlar yeniden açılır, bahçıvanlar ve çiftçiler şehrin etrafına işlerinin başına giderler.

Bu olay karşısında hayretler içerisinde kalan Müslümanlar bunun nedenini sordular. Kuşatma altındakiler siz bize aman verdiniz cevabını verdiler. Bunun karşısında Müslümanların hayretleri daha da artarak kendilerine aman vermediklerini söylediler. Bunun üzerine Cündişapur ahalisi Müslümanlar tarafından kendilerine gönderilen amannameyi onlara gösterdiler. Bu amannamede Müslümanların kendilerine aman verdiği yazılmaktaydı.

Meseleyi ciddi bir şekilde araştırınca gerçek ortaya çıktı. Müslümanlar arasında bulunan İranlı bir köle bu amannameyi kimseye haber vermeden kendi kafasından yazarak bir ok ile karşı tarafa fırlatmıştı. Böylece bu şehrin insanları kendilerine atılan amannameye güvenerek bunu kurtuluş güvencesi olarak görmüşler ve şehrin kapılarını açarak kendi işleriyle meşgul olmaya başlamışlardır. İranlı köleye bunun sebebini sorduklarında kendisi: onlar

benim kavmimden olduklarından dolayı onların kanlarının dökülmesine içim elvermedi şeklinde cevap verir.

Bunun üzerine emir: Bu amanname bir Müslüman tarafından değil bir köle tarafından verilmiştir, der. Bunun üzerine onlar da biz köle mi sahip mi olduğunu anlayamazdık dediler. Müslümanlar kendi aralarında istişare ettikten sonra Müslümanların geneli: İslamiyet'te köle ve efendi arasında bir fark yoktur, dediler. Eğer bu amanı veren kişi ister emir olsun veya isterse askerler arasından bir kişi olsun artık bu amanı vermişse komutan onun gereğini yapmak yani verilen güvenceyi uygulamak zorundadır. Bundan dolayı çaresiz bu amana bağlı kalmak zorunda kaldılar. İşte bu Müslümanların en iyi siyasetlerinden bir tanesidir. Bütün bu şartlar altında Müslümanlar İran'ın güneyini baştanbaşa tasarrufları altına aldılar. Bu bölgenin ele geçirilmesi Hicri on yedinci yılın sonuna ve on sekizinci yılın başına kadar sürdü.”

Bunun ardından Cündişapur bir bilim merkezi olmaktan çıkarak, önemli bir ticaret ve ekonomi merkezi oldu.

Bundan böyle Cündişapur'un azameti ve iktidarı yavaş yavaş azaldı. Abbasi halifelerinin gayretleri sonucunda ilmi açıdan, Bağdat şehrinin ikbal yıldızının doğması ve bu şehrin merkezi bir konuma gelmesi ile Cündişapur'un bilim yıldızı sönmeye başladı. Bunun nedenleri ise Abbasi halifeleri ile vezirlerinin yoğun faaliyetleri ve Cündişapur doktorlarının Bağdat'a çağrılmaları ile diğer nedenlerden dolayı şehrin etkisi sönmeye başlamıştır.

Yakut el-Hamevi şöyle der: “Ben bu şehirden geçtim fakat bu şehrin o eski azametini gösterecek herhangi bir şey göremedim”. Yakut'un dışında Kazvini de Nezhetu'l Kulub adlı kitabında Cündişapur'un orta düzeyde bir şehir olduğunu, önemli miktarda şeker kamışı üretildiğini fakat şehrin harap halde olduğunu belirtmektedir.

1. Enûşirvan'dan Sonra İran'da tıp:

Enûşirvanın ölümünden sonra oğlu Hürmüz (579–580), İkinci Hüsrev ya da Hüsrev Perviz (580–610) gibi kendisinden sonra gelen halefleri veya diğer hükümdarlar Hüsrev'den sonra kendisinin bu yolda vermiş olduğu başarılı gayretlerin aynısını gösteremediler. Ne yazık ki Cündişapur'un canlılığını devam ettiremediler ve sürekli insanlarla çatışma içerisinde oldular.

Bununla beraber Hüsrev Perviz ve komutanları ilk olarak Roma imparatoru ve askerleri karşısında beklenmedik kahramanlıklar göstererek çok

zaferler elde ettiler. Yapılan ilk harekâta Reha, Antakya, Şam, Kudüs, İskenderiye ele geçirilerek Konstantiniyye'nin karşısına kadar olan şehirleri ele geçirdiler. Daha sonra Roma imparatoru Herkıl (Heraklios) İran'a karşı hücumu geçerek Ermenistan ve Azerbaycan topraklarını ele geçirdi ve başkente kadar ulaştı. Buradan çok kıymetli ganimetler elde etti. Bu ganimetler arasında taht-ı takdis (Oldukça harika kemer şeklinde yapılmış ve çeşitli mücevherlerle süslenmiş bir taht idi. (Bu tahtın bir parçası günümüzde Leningrat'ta Ermitaj müzesinde gümüş bir camekân içindedir) Buna ilaveten Dastegerd şehri (Bağdat ile Hamedan arasında olup Hüsrev'in ikamet için tercih ettiği bir şehirdi ve Araplar bu şehri el-Destkere ya da Deskeru'l-Melik şeklinde adlandırmışlardı) de bu saldırılardan nasibini almıştır. Ayrıca altın işlemeli dokunmuş halılar ile ipek işlemeli halı dokumalarının yanında birçok diğer nefis eşyalar da yağmalandı.

Hüsrev Perviz dönemi birçok sebeplerden dolayı (bu sebeplerin başında kendisinin gösterişe olan düşkünlüğü gelmektedir) ülkemiz huzurdan yoksun kalmıştır. Kendi saltanatından sonra haleflerinden hiçbirisi ülkedeki huzuru temin etmek için hiçbir şey yapamadılar. Bunun neticesi olarak da İslam'ın doğuşundan sonra Araplara çok çabuk yenildiler. Bunun akabinde İslam dininin müftehir bereketiyle beraber bu dinle şereflendiler.

Hüsrev Perviz ishal hastalığından dolayı hayata güzlerini yummuştur. (Sâsânîler Döneminde İran, sayfa, 516)

Bilindiği gibi Şireveyh döneminde İran'da taun hastalığı ortaya çıkmış ve bu hükümdar da taun hastalığından dolayı ölmüştür. (Abbas Halili, İslam'dan Sonra İran, Birinci Cild, sayfa, 56)

Şekil 176. Hüsrev Perviz. (Sir Persi Skyes)

Sâsânî hanedanlarının lükse ve gösterişe olan düşkünlükleri ile ilgili çok fazla konular tarih kitaplarında yer almıştır fakat bunların bazıları efsane şeklindedir.

Şimdi bu olayın yani gösterişe olan düşkünlüğün Sâsânî hanedanının çöküşünde nasıl bir etkiye sahip olduğunu göstermesi açısından birkaç noktaya değinmekte fayda bulunmaktadır.

Şekil 177. İkinci Hüsrev. (Sâsânîler Döneminde İran)

Bilindiği gibi Bizans İmparatoru Heraklios Hüsrev Perviz’i yendiği zaman Hüsrev’in bahçelerinde deve kuşu, zebra, tavus kuşu, sülün, antilop ve hatta aslan ve kaplan vardı.

İkinci Hüsrev’in av sahnelerini gösteren resim ve nakışlar yukarıdaki konulara bariz bir şekilde örneklik teşkil etmektedir.

“Bundan dolayı Se’lebi’nin Hüsrev’in kokuların incelikleriyle ilgili ayrıntılı bilgiye sahip olan değerli kölesi Ridek’e sorduğu bir soruya cevaben kendisi Hüsrev’e şöyle der: En güzel kokular içine gül suyu katılmış *şahseporm* ile yapılan karışımdır (misk, tütsü ve gri amber karışımı). Diğeri ise menekşe, gri amberin buhuru, nilüfer, buhurlaşmış misk, aromatik bitkiler ve buhurlaşmış kafur ile yapılan karışımdır.”

“Nergis kokusu gençlik kokusu gibidir. Gül kokusu sevgilinin kokusu gibidir. *Şahseparm* kokusu evlat kokusu gibidir. Bahar çiçeğinin kokusu sadık dostun kokusu gibidir.” Bunun ardından Hüsrev tekrar sorar: “Peki cennetin

kokusu nasıldır?”. Ridek cevap verir: “Eğer Hüsrevanî şarabının kokusu, Fars çiçeği, Semerkant *şahseparmi*, Taber’in bergamotunu, nergis miskini, İsfehan’ın menekşesini, Kum’un ve Bunî’nin (Yevan) zaferanını, Seyrevan’ın nilüferi ve üç şeyin kokusunun karışımı (Hint tütsüsü, Tibet miski ve Şehri amberi) hazırlanıp birbirine karıştırılırsa cennet kokusu sağlanabilir.”

Şekil 178. Tak-ı Kisra (Sâsânîler Zamanında İran)

“Soğuk yiyeceklerden yenilmesi daha güzel ve lezzetli bazı yemekler vardır ki bunlardan bir tanesi yonca ve arpayla beraber pişirilmiş evcil zebra etinden yapılanıdır. Bu et pişirilmeden önce yoğurtla terbiye edilir ve pişirilirken üzerine çeşitli baharatlar dökülür.”

“Tavşan eti, at göğsü, samur, *sertezor* gibi hayvanların etinden çeşitli kıymalar yapılır ve bu kıymaların en lezzetlisi kısırlaştırılmış dişi karacanın yağıyla dondurulmuş olanı olurdu.”

“Yaz mevsiminde badem ve ceviz katılarak yapılan ve adına *levzine* denilen bir tür tatlı çokça tüketilirdi. Elbette ki bu tatlının en önemli özelliği dişi ceylanın iç yağı ve ceviz yağı ile pişirilmesi gerekirdi. Bunun yanında kış aylarında içine badem ve şeftali ezmesi katılarak yapılan ekmekler yenmelidir.”

“En iyi reçel dikenli limon (ya da *harva* renkli limon), *belile*, ceviz ve Çin zencefilinden yapılanıdır. En iyi meyve şekerle beraber yenilen Hindistan

cevizdir. Tuzdan kavrulmuş Gûrgan fıstığı, *kamek* suyuyla (abkame, İsfahan da yoğurt, taze süt, peganum, kuru hamur ve sirkeden yapılan bir yiyecektir) karıştırılmış mercimek, cevizle doldurulmuş Hire hurması, Ermeni şeftalisi, şekerle bandırılmış kestane ve kestane çeşitleri ve dağ keçisinin iç yağı ile kızartılmış kenevir hazım için en yararlı besindir. En iyi şaraplar Herat meyi, Marverud meyi, Best şarabı, Helevan elmasının şarabı ve Asur şarabıdır.” (Rahmetli Raşit Yesemi’nin Danimarkalı yazar Prof. Artur Kristensen’in Sâsânîler Zamanında İran kitabının tercümesinden nakledilmiştir).

Sâsânî hükümdarlarının özellikle bu hanedanlığının son hükümdarlarının gösteriş tutkuları ve lüks yaşamları hakkında birçok şey söylenip yazılmış ve onların Araplar karşısında başarısız olmalarının ve yenilgilerinin sebeplerinden biri de bu gösterişe olan düşkünlüğün olduğu söylenmiştir.

Bu babda başka bir örnek vermek gerekirse üç gün süren Kadisiye (MS. 636) savaşından sonra Kave bayrağı³ ile hazinelerin birçoğu Arapların eline geçti. Aynı şekilde 641 yılında yani Nihavent savaşından sonra Arapların eline büyük miktarda ganimetler geçmiştir.

Yine çok muteber olan bir konu da Miladî 647 yılında Veherdeşîr şehri iki aylık bir kuşatmadan sonra Arapların eline geçince son Sâsânî hükümdarı Yazdigerd kaçmıştır. Kaçarken de yanında bin tane aşçı, bin tane çalgıcı, bin tane çita avcısı, bin tane şahin avcısı ve hizmetçilerinden büyük bir topluluk bulunmaktaydı. (Merhum Said Nefisi’nin Sâsânî Uygarlığı kitabından nakledilmiştir).

Şekil 179. Çalgıcı (Sâsânîler Döneminde İran)

3 Sasani Devletinin milli bayrağıdır. (çn)

Arapların İran üzerine saldırıları ve İranların Kadisiye savaşı (Hicri 14, Miladî 636) gibi çeşitli savaşlarda yenilmeleri ile İran'ın büyük komutanı Rüstem'in, Hilal Bin Alkame tarafından öldürülmesi Medain'in ele geçirilmesi (Hicri 16, Miladi 637) ve bu büyük tarihi kentin yağmalanmasıyla Arapların eline büyük ganimetler geçmiştir. S'ad Bin Ebi-Vakkas komutasında Celula Savaşını (Hicri 16 Miladi 637) da Araplar kazanınca Mezopotamya'nın tamamı ve Ebele Arapların eline geçmiştir. (Hicri 16 Miladi 637).

Huzistan'ın fethi ve Suster'in ele geçirilmesi (Hicri 19 Miladi 640), Nihavent savaşı ya da Fethu-l Fütuh (Hicri 21, Miladi 642), Firuzan ve Numan'ın öldürülmesi akabinde İran vilayetlerinden birinin ardından diğerinin ele geçirilmesi; İsfahan, Kirman, Rey, Azerbeycan, Derbent ve Horasan'ın (İran vilayetleri arasında sadece Taberistan durumunu korudu) ele geçirilmesi ve son olarak Üçüncü Yazdigerd'in öldürülmesi (Hicri 21, Miladi 652) sonucunda Sâsânî Hanedanlığı çöktü böylece eski ve büyük bir uygarlığın daha defteri kapanmış oldu. Bunun neticesi olarak antik İran tarihi son Sâsânî Hükümdarının öldürülmesiyle son bulmuş oldu.

Tıp ve Sağlık Konusunda Tavsiye ve Öneriler:

Sâsânîler dönemimde tıp konusunun en sonunda tıp, sağlık ve kültürel alanda bu dönemden günümüze yadigâr olarak kalan nasihat ve önerileri okuyucularımıza sunmak istiyoruz.

Şekil 180. Son Sâsânî hükümdarı Üçüncü Yazdigerd (Sir Persi Skyes İran Tarihi)

a. Zistder kitabından alıntı. (Merhum Murat Örneğ'in çabalarıyla Pehleviceden Farsçaya tercüme edilmiştir.)

1. Bütün iyi işlerin başı dinde sağlam olmaya bağlıdır.
2. Livata (oğlancılık) ve zinadan (fuhuş) kaçınılmalıdır.
3. Tırnak kesme adabı edinme.
4. Evde kadın hamile kalınca ya da çocuk doğarsa ateş yakmak gerekir.
5. Dişleri fırçalarken deri kullanmamak gerekir.
6. Evlenip çocuk sahibi olmak gerekir eğer çocuk olmuyorsa evlat edinmek gerek.
7. Hak edenlere sürekli yemek vermek gerekir.
8. Çocuk annesinden doğduğunda ona pürahum (ezilmiş hum bitkisi) verilmelidir.
9. Köpeklerden korunmak gerekir.
10. Koyun ve diğer hayvanların aşırı şekilde öldürülmesinden sakınmak gerekir.
11. Sabah kalktığında yüzünü yıkamak.
12. Dinsizlerin testisinden su içilmemelidir.
13. Hayız halindeki kadınlardan kaçınmak.
14. Zararlı hayvanları öldürmek.
15. Çıplak ayakla yürümek günahtır.
16. İdrar nasıl yapılmalıdır.
17. Zinakârlıktan kaçınmak gerekmektedir.
18. Hayız halindeki kadının yapması gerekenler.
19. Cenazeyi mezarlığa götürme adet ve geleneği.
20. Suya pislik ve çöp atılmaması gerektiği.
21. Pis ve kötü şeyler yiyen inek koyun ve tavuk yemekten kaçınmak.
22. Uykudan kalkınca elleri ve yüz yıkayıp temizlemek.
23. Ekin yapılan yerlerden pislik ve çöpler çıkarılmalıdır.
24. Yeni doğum yapan kadından kaçınmak.
25. Düşük yapan kadından kaçınmak.

26. Kunduzu öldürmemek gerekir.

27. Eğer bir kişi çöp ve pislik yer ya da bir başkasının üzerine atarsa aynı şekilde *şetûm* (bir çeşit boy abdesti) alması gerekir.

28. Pisliğe ve kire bulaşmış bir şeyin yıkama tarzı.

29. Masum insanları incitmemek gerekir.

b. Şahdîn İrânî Silister'in telif ettiği Azarbad-ı Mihr-i Esendan-i Nuş-i Revan'dan birkaç nasihat. (Bombay'daki İran Zerdüştlere Encümeni yayınlarından, Miladi 1312 yılı Tahran baskısı)

1. Eşlerini ve çocuklarını ilim tahsil etmeye yönlendir ki sonra gam ve kedere kapılıp pişman olmayasın.

2. Sarhoşla aynı sofraya oturma.

3. Âlimlerin karşısında saygılı ol, onlara soru sor ve cevabını dinle.

4. Kimseyi aldatma ki muzdarip olmayasın.

5. Akıllı ve utangaç bir kadınla evlen ve onu sev.

6. Eğer bir çocuğun olursa onu ilim tahsil etmesi için okula gönder zira ilim ve bilgi göz aydınlığıdır.

7. Başka bir kadını baştan çıkarma ki ruhun günahkâr olmasın.

8. Sinirli ve asabi olmayın çünkü asabi adam ormanda yanan ateşe benzer kuru ve yaş her şeyi yakar.

9. Sabah erken kalk ki işlerini iyi bir şekilde yerine getirebilesin.

10. En iyi bağış insanın talim ve terbiyesidir. Çünkü mal ve mülk kaybolur, havanlar ölür ama eğitim ve bilgi sonsuzdur.

11. Her ne kadar yılanın büyüsunü bilsen de yinede elini yılanı sürme ki seni sokup öldürmesin.

12. İnsanlar sahip oldukları huylarını annelerinden süt emdikleri dönemde edinirler.

13. Çok fazla yemek yeme.

14. Her yiyeceği yemek ve büyüklerin eğlence meclislerine sık sık gitmek güzel bir davranış değildir.